

Josip Vončina  
Filozofski fakultet  
Zagreb

VATROSLAV JAGIĆ I KNJIŽEVNOST »SREDNJE DOBE«

*VATROSLAV JAGIĆ AND THE LITERATURE OF THE »MIDDLE PERIOD«*

Vatroslav Jagić's enormous scientific output is impressive not only in terms of its sheer volume, but also, preeminently, in terms of the versatility and scope of its Slavic topics. It should be noted that Jagić entered into each of these subject areas sovereignly, due to the thoroughness of his linguistic training acquired during his Vienna years as a student of the Slovene F. Miklošič. But this only cannot account for his outstanding achievements. On one occasion, Veber rightly pointed out that he himself was also a Vienna student. But Jagić was endowed with a marvellous, rarely found, gift: the ability to penetrate every single subject of his study with exceptional meticulousness, with a talent to focus on detail and to build upon it new views of entire epochs. Harmoniously blending in his personality the characteristics of his Zagreb grammar-school school teachers (the gentleness and human breadth of Vjekoslav Babukić with the rigorous exactitude of Antun Mažuranić), Jagić found himself, in the best sense of the word, at the half-way point: a kajkavian speaker from Varaždin had united the fruitfulness of Babukić's štokavian »Vallis aureae« with the fertility of Mažuranić's čakavian »Vinodol's karst valley«. And from this »corner of the earth« one could not but reach the top.

1. U proteklo desetljeće pale su dvije krupne obljetnice Vatroslava Jagića: 150. od njegova rođenja (1838 – 1888) i 60. od njegove smrti (1923 – 1983). S tim u vezi valja sa zadovoljstvom kazati da se velikog slavista sa zahvalnošću sjetila i sredina u kojoj je budući velikan prvi put zakoračio u javni znanstveni rad: zagrebačka (i to onaj njezin dio – filološki – koji ni u svojoj prošlosti ničim nije pridonio da Jagićev odlazak u tuđinu bude ispunjen gorčinom).

Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta (kojem se pridružio Istituto Universitario Orientale u Napulju) priredio je u Zagrebu (13 – 15. prosinca 1982) trodnevni znanstveni skup o Jagiću. Međunarodni slavistički centar Hrvatske izdao je (1988) knjigu Stjepana Damjanovića *Opširnost bez površnosti* (12). U povodu obljetnice dostojnu je počast iskazala ustanova kojoj je mladi Jagić bio jednim od pokretača: Akademija je održala svečanu sjednicu 6. listopada 1988. u Zagrebu, a njezin Razred za filološke znanosti idući dan u Jagićevu rodnom Varaž-

dinu. Sažeci tadašnjih referata objavljeni su u »Školskim novinama« (61; 35; 118); u 3. knjizi ovih Radova izašla su dva priloga sa svečane sjednice: Radoslav Katičić, *Život i djelo Vatroslava Jagića*; Eduard Hercigonja, *Paleoslavistika, Cyrilo-Methodiana, glagolitika i književna medijevistika u djelu Vatroslava Jagića*.

Svima spomenutim zbivanjima zajednička je osobina da se o Jagiću nije govorilo i pisalo ni slavljenički ni komemoracijski.

Simpozijски su referati objavljeni u *Jagićevu zborniku* (53), izdanu 1986.

Na skupu 1982. Vatroslav Jagić razmotren je s gledišta različitih znanstvenih disciplina, a doprinos svakog sudionika ocijenjen je već u *Završnoj riječi* Ive Frankeša (21). Do izražaja su došla široka slavistička zanimanja Jagićeva, a znatan broj referenata (Josip Bratulić [9], Franjo Švelec [108], Alojz Jembrih [55], *Rafo Bogišić* [6], Radoslav Katičić [59], Zlatko Vince [113]; uz njih pristaju svojim prilozima Maja Bošković-Stulli [8], Tvrtko Čubelić [11], Josip Kekez [64] i Divna Zečević [122]) pozabavio se Jagićevim preokupacijama koje su niknule za njegova razmjerno kratkog djelovanja u Zagrebu.

Skup je osobitu vrijednost postigao time što je pokazao da se isplatilo ponovo zadrijeti u neke teme, naizgled istrošene. Od više mogućih — evo tome tek poneki primjer.

Površno pročitavši naslov Švelčeva referata (*Vatroslav Jagić o problematici hrvatske renesansne književnosti*),<sup>1</sup> rekli bismo da nam je tema odavno poznata. Svoj prikaz o Šišku Menčetiću i Džori Držiću već je Šurmin (godine 1898) završio pozivajući se na Jagićevu raspravu *Trubaduri i najstariji hrvatski lirici* i na od nje priredeno izdanje u drugoj knjizi *Starih pisaca hrvatskih* (106, 80). Ali upravo te dvije bibliografske jedinice ima na umu cjelokupna historiografija starije hrvatske književnosti u XX. stoljeću, pa ih na čelno mjesto stavljaju popisi literature o predmetu u Vodnika 1913. (114, 387) i u Franičevića 1983. (22, 722–723). Izlazi, dakle, da su rasprava i kritičko izdanje mladog Jagića (što ih je objavio na pragu svojega četvrtog životnog decenija) ostali relevantnima za sva vremena (čak ako su kasnija istraživanja znatno modificirala njegove tekstološke postupke ili istraživačke plodove). Tek prilog Franje Švelca taj je značajan problem prikazao u svoj punini. Pridružio se Rafo Bogišić sustavno obradivši temu *Vatroslav Jagić kao priredivač u seriji »Stari pisci hrvatski«*.

Govoreći o temi *Lingvistički argumenti u Jagićevoj polemici s Veberom*, Radoslav Katičić nadovezao se na nešto o čemu smo mislili da nam je dobro poznato. Sukob Jagića s Veberom naćeo je Ljudevit Jonke (57, 19–20), a iscrpnije obradio Zlatko Vince (112, 552–558). Znaćenje Katičićeva priloga proistjeće iz početne sintagme u njegovu naslovu: »lingvistički argumenti«; pokazalo se da pravi pristup jednoj od najvećih pojava u povijesti slavistike mora početi od sitnih, na čvrstim jezičnim podacima utemeljenih zapažanja (59), a tek nakon toga može se izgraditi zaokružena i toćna slika (60).

Znanstveni skup i njegovo trajno ogledalo (*Jagićev zbornik*) donijeli su novih poticaja da se u nas o Jagiću nastavi ozbiljno razmišljati te da se u tome smjeru poduzmu nova istraživanja.

2. Polazeći od nekih temeljnih istina novijeg vremena (npr.: da je nepovratno prohujalo vrijeme glomaznih knjiga [ako čak i dokazuju nešto bitno, bez mnogih dokaza nedokazivo]<sup>2</sup>, Damjanović ne zaboravlja one riječi što su se iz dokumenta XVI. stoljeća neodoljivo nametnule piscu *Balada*: »Dum Pragae consulis, Sclavo-

nia amittitur« (69, 147). Stoga se prema svakoj drugačijoj knjizi<sup>3</sup> odnosi veoma ozbiljno, cijeneći im, svima skupa, moguću zajedničku vrlinu: sažetost.<sup>2</sup> Djelo pak *Opširnost bez površnosti* pokazuje kako se iz dva korpusa (»Jagić je napisao« i »napisali su« o njemu) — uz oslonac na jedan znanstveni skup i na nekoliko drugih knjiga (među kojima su, pogotovu, već davne: Skokova rasprava *Jagić u Hrvatskoj*, zatim Jagićevi *Spomeni mogega života* i *Izabrani kraći spisi* [od kojih Jagić nije sâm »izabrao« ni »kraće« ni »spise«]) može — bez želje da se u golem opus od čak dvadeset tisuća stranica ude analitički — stvoriti djelo koje mjesto velikih pretenzija nudi korist za mnoge:

»Ova knjižica nema ambiciju da uveća postojeće spoznaje o Jagićevu životu i djelu, ona bi htjela uvećati broj onih koji o Jagiću znaju elementarno« (12, 7)

Zbog Jagićeve znanstvene širine vjerojatno bi trebalo da buduću monografiju o njemu načini ekipa u kojoj bi se našao po jedan stručnjak za svaku od slavenskih filologija. Jedino na taj način mogla bi se stvoriti knjiga koja bi, dodana već objavljenima u *Kritičkim portretima hrvatskih slavista*<sup>5</sup> i zadržavajući njihovu razinu, nastavila tu seriju.

Moguće je da se po drugačijoj metodi stvore nove monografije i o Barcu, i o Antunu Mažuraniću i o ma kome drugom, svakoga pedantno prateći po godinama, od kolijevke do groba.<sup>6</sup> Budući da je s ukusima kao što jest, vjerojatno nisam jedini koji bi želio da mu mnogi (prije i poslije Gaja i Babukića) budu predstavljeni više kao portreti i manje kao ličnosti.

Unatoč tome, Damjanovićeva nas knjiga navodi na pomisao da biografsku metodu nije trebalo prerano otpisati: bar ne dok je sposobna načinom živahnim (a istovremeno: pouzdanim) prezaposlenu modernom čovjeku predstaviti jednog od najčuvenijih slavista. Stoga jedva odolijevamo želji neka u istoj biblioteci bude tiskano bar još pregršt ili tucet knjiga: da dokažemo kako se godine 1830. varao Ljudevit Gaj ne vjerujući »da vsaki vu našem narečju pravo-pisati želeći, skupa zveršeni slavenski jezikozvedavec bude« (23, 12).

Nitko ne može tvrditi da Jagić nije kritički pročitao:

»Čovjek bi u tako opširnom djelu očekivao mnogo više površnosti no što je u Jagićevim tekstovima moguće naći. OPŠIRNOST BEZ POVRŠNOSTI — tako se doista može nazvati podsjetnik na njegovo djelo« (12, 7)

Voden tako rukom koja površnost nalazi i ne nalazi, do pred kraj Damjanovićeve knjige svaki »pravo-čitati želeći« lako se, bez napora, osjeti sigurnim da je dobro upoznao Vatroslava Jagića. Na kraju balade probodeni su samo »bolji poznavaoци povijesti hrvatske filologije« (pogotovu ako se u obzir uzme da je dvostoljetna leksikografska i gramatičarska tradicija bila znatna); kaznu su zaslužili tvrdeći da »početkom 19. stoljeća nastao je zastoj« (12, 89). Ako se primijeni nešto riječi Petra Skoka (98, 8), onda: »Time se čini s t a n o v i t a nepravda Vjekoslavu Babukiću, Bogoslavu Šuleku, Antunu Mažuraniću, Adolfu Veberu, Franu Kurelcu i drugima« (12, 89) — valjda stoga što su najstariji od njih počeli javno djelovati godine

1835. (4, 275, 276). Pravda im se čini, naprotiv, ako ih omjerimo o mladoga Jagića, pa zasluge ovako uredno poslažemo:

»Ipak, dostignuća cropske jezikoslovne znanosti, koja se razmahala i znatno unaprijedila i poredbenu indoeuropeistiku i poredbenu slavistiku jedva da su do naših strana dopirala, a djela F. Boppa, A. Schleichera, G. Curtiusa, F. J. Buslaeva, F. Miklošića, da spomenemo samo neke među najznatnijima, bila su u hrvatskoj sredini slabo poznata. A onda su najjednom ušla sva ta i mnoga druga imena u hrvatsku filologiju. Unio ih je 26-godišnji Vatroslav Jagić, koji je 1860. stigao na zagrebačku gimnaziju nakon što je u Beču završio klasičnu filologiju, a odslušaio, po vlastitoj želji, Miklošićeva predavanja iz slavistike« (12, 89; 13, 11)

3. A ljeti 1835, gotovo tri godine prije nego što će se Jagić roditi, braneći reformiranu latinicu od Brlićevih prigovora, Babukić u »Danici« (10, 128) donosi naslov recentnoga, 1833. izdanoga prvog sveska Boppove *Vergleichende Grammatik*. U petom godištu časopisa isti Babukić navodi drugi svezak te knjige (objavljen 1835), a iz njega dva mjesta koja se odnose na staroslavenski (3, 6).

Naprotiv, Miklošić, Vrazov prijatelj, suradnikom je »Danice« postao u njezinu šestom godištu (1840) objavivši dvije pjesme (82; 83). Kasnije će »Danica« izvještavati o izlasku Miklošićevih knjiga; npr., godine 1845. (kad je Jagić pohadao varaždinsku osnovnu školu; 12, 11) Bogoboj Atanacković javlja:

»Lani već obratili smo pozornost čitateljah na važno djelo g. Dr. Miklošića; sada to na novo činimo, pošto je na svjetlo izašlo. Naslov mu je *'Radices linguae slovenicae veteris dialecti. Scripsit Franciscus Miklosich, Phil. et Jur. Doctor. Lipsiae* 1845. [...] u vel. 8. Cěna mu je 1 for. 30 kr. u sr.« (2)

Godine 1847. »Danica« prenosi članak *Staroslavensko knjižestvo* (99), u kojem obavještava o izlasku Miklošićeve knjižice *Vitae sanctorum*. Tu se Miklošić (99, 43) ocjenjuje kao otprije poznati »vèrli poznavalac staroslavenskoga i sanskritskoga jezika«, čije se opaske »čine, kao da su bez svakoga truda na hartu pobacane i koje je tako lahko razumèti, baš zato jer su istinite, da se čovèk čudi, kako da mu nije sve to već prie samomu na pamet došlo«. I napokon evo opće ocjene:

»G. dr. Miklošić umnoži broj onih, koji dokazuju, da ima još sveudilj ljudih, koji, poveršnost našega vèka zabacivajući, žertvuju svoj dar ozbiljnomu iztraživanju i promicanju prama znanosti« (99, 43)

Izlazi, dakle, da je Miklošić u »Danici« surađivao kraćim tekstovima i bio predstavljen kao ozbiljan znanstvenik prije nego što je Jagić pošao u prvi razred varaždinske gimnazije. Znamo li da je Babukić dobro znao za Miklošića, a poslije bio Jagićev profesor, nije baš sigurno da ta veza nije imala nikakva utjecaja kad je Jagić u Beču odlučio slušati »kao privata diligentia sve što predaje Miklošić« (12, 18).

Bilo kako mu drago, nedopustivo je tvrditi da je imena od Boppova do Miklošića



čeva u hrvatsku filologiju unio tek Vatroslav Jagić kad se (1860) s bečkih studija vratio u Zagreb.

4. Ne bih mogao poreći vlastitu površnost, osobito otkad mi je tekst *O normi hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika* (119) objavila »Suvremena lingvistika«. Iz broja 27–28 tog časopisa (str. 70) izlazi npr.: prvo, da mislim kako je Ljudevit Gaj godine 1830. u naslovu svoje *Kratke osnove* primijenio »rogato e« (ě) mjesto suvisloga *I*; drugo, da sam zaboravio kako sam podnaslov svojoj knjizi *Jezična baština* započeo riječju »lingvistička« (a ne: »lingvostilistička«); itd., i toga premnogo. A Stjepan Damjanović u pravu je: kad iz SL 27–28 (str. 13) izade da je Jagić »za sobom ostavio ogromnu količinu radova iz slavenske fonologije« — onda je to banalna korektorska greška. Dokaz: prije nego što će kao zaseban članak ući u časopis, isti je tekst zaključio knjigu *Opširnost bez površnosti*, u kojoj lijepo piše: »filologije« (13, 94).

Greške su se događale i događat će se; činit ćemo ih sebi i drugima mi sami i drugi. Čak je Petar Skok u jednoj istoj raspravi Jagićev članak o Frankopanovu *Vrtiću* vidio jedanput kao »sjajnu analizu« (98, 14), drugi put kao tekst pisan »više feljtonski« (98, 56), a kolebao se i oko godine kad su izašli Jagićevi *Izabrani kraći spisi*: 1947. (98, 63) — 1948. (98, 76). Ali to ne znači da Skokova rasprava nije fundamentalna: ne bi je inače citirali mnogi sudionici znanstvenoga skupa o Jagiću (npr.: 9, 46; 108, 50; 55, 59; 6, 88; 113, 160; 122, 270).

Nije mudro takve greške (ako nisu relevantne) previše isticati, pa donositi zaključke: da ih je tko vidio ili nije vidio, pa nije ispravio (ili: nije ih htio ispraviti). Jedna od biblioteka pretisaka čini koristan posao unatoč upornoj grešci u svojem naslovu: *cymelia*.<sup>7</sup> Ta je slovná greška zanemariva ako je usporedimo s me-todološkim a, poput ovih: da se brkaju transkripcija i transliteracija (81, [1] i [2] — [10]); da se predložak pogrešno transkribira, pa Kurelčevo »svaki dan« (71, [3]) postane »svaki čas« (71, [15]); da se izrađuju objasnidbeni rječnici s nenatukničkim oblicima *peldu*, *jednakogodneh*, *zazorne*, *nacrtao* (81, [14] — [16]; 71, [21] — [24]); da nas vješta likovna i tehnička oprema uvjeri kako su nekadašnje knjižice i današnji im dodaci nastali istovremeno: za Mihanovićevu godine 1815. (81, [1]), za Kurelčevu godine 1872. (71, [9]).

Ipak, valja kazati da je u nas (a i drugdje) odnedavna sve teže izdati tekst koji ne podnosi obilje tiskarskih grešaka. Među mnogima o tom se mogla uvjeriti autorica koja je (s pravom) prigovorila nekim stranim publikacijama, a u njezinu se prigovoru našla ova rečenica:

»Obje knjige imaju nemali broj tipografskih grešaka, a i dopune u bibliografijama *mamao* kojima se govori u predgovoru sasvim su, na neki način, proizvoljne« (58a, 107–108)

Čini se da »govoriti *mamao*« ne smijemo zbog Jagića samog: onoga koji se u *Vinodolski zakon* zadubio nakon Antuna Mažuranića, pa je svojem učitelju prigovorio predlažući da se »učini samo malena izmjena i mjesto 'pravo' pročita 'prvo'« (52, 211; usp. i 12, 49). A jedno jedino slovo bitno je izmijenilo interpretaciju *Vinodolskog zakona*.

Kao središnju Jagićevu osobinu ističući »opširnost bez površnosti«, Damjanović nas je ispunio nedoumicama: Je li »opširnost« doista mana? Zar »sažetost«

unaprijed jamči da »površnosti« biti neće? O tome bi najmanje mogao prosuditi onaj koji je označen kako je »u toj težnji da bude kratak pretjerao« (14, 284).

5. Stoga je najbolje pustiti da nam o tome kaže stotinjak stranica u knjizi *Opširnost bez površnosti*.<sup>8</sup>

A kaže nam doista mnogo. Pritom ću, dakako, odmah ponoviti ono što zaista mislim: da je Damjanovićeva knjiga korisna (i da se na nju ne bi smio primijeniti Jagićev sud o Maretićevoj: »kako bi ovo djelo uz jednak gubitak vremena i uz jednak trud moglo biti mnogo bolje«; 48, 491). Čak ima vrlo malo tiskarskih grešaka koje bi se vidjele na prvi pogled. Nešto će ih se više pojaviti ako se brojni navodi usporede s mjestima odakle su uzeti (pri čemu treba podnijeti muku koju priskrbljuje to što se izvor uvijek navodi uopćeno, bez jasne naznake o stranici).

Mihovilu Kombolu trajnu hvalu dugujemo jer je (godine 1948. u Matici hrvatskoj) izdao knjigu s naslovom *Izabrani kraći spisi* (52), mnoge Jagićeve tekstove prevevši na hrvatski. Nije jasno zašto je ona u *Opširnosti bez površnosti* citirana dvojako: točno (12, 73) i ovako: *Izabrani kraći tekstovi* (12, 71). Pa i autoru toliko korisna zbirka jednom je *Jagićev zbornik* (12, 35), drugi put *Zbornik o Jagiću* (12, 35). Ako se pak o Jagiću iz godine 1872. tvrdi: »Osim toga u *Starinama* br. IV izlaze *Pjesme M. Vetranica Čavčića* (skupili V. Jagić, I. A. Kaznačić i Đ. Daničić), dio II.« (12, 42), možemo biti sigurni: prvo, da je iste godine (1872) JAZU izdala isti, četvrti svezak dviju svojih serija: *Starina* (94, 132) i *Starih pisaca hrvatskih* (94, 283); samo — drugi dio Vetranovićevih pjesama nije objavljen u seriji *Starine*.

Nešto manje površnosti morali bismo knjizi *Opširnost bez površnosti* poželjeti i kada navodi tude (npr. Jagićeve) riječi. U Kombolovu prijevodu jedna rečenica glasi:

»Istom poslije bratove smrti stupa Metodije u akciju, a i to ne u smislu Metodijeve legende« (52, 362)

U Damjanovićevu prijepisu ta rečenica mijenja lik:

»Istom poslije bratove smrti (869), stupa Metodije u akciju, a i to ne u smislu Metodijeve legende« (12, 70)

Ako smo sebi dopustili slobodu da dopune u tuđi tekst [»(869)«] dodajemo izravno, a ne npr. bilješkom ispod crte, onda nam ništa ne priječi da napisane riječi koga drugoga izmijenimo prema vlastitoj volji.

U predgovoru *Izabranim kraćim spisima* Mihovil Kombol rekao je ovako:

»Kad je Arhiv počeo izlaziti, čitala su se djela slavenskih učenjaka radi neznanja jezika i ukorijenjenih predrasuda čak i u stručnim slavenskim krugovima slabo...« (66, 13)

U *Opširnost bez površnosti* to je preneseno:

»Kad je Arhiv počeo izlaziti, čitala su se djela slavenskih učenjaka radi neznanja jezika i ukorijenjenih predrasuda čak i u stručnim slavenskim krugovima slabo...« (12, 51)

Maja Bošković-Stulli napisala je u *Jagićevu zborniku*:

»No bilo bi nepravedno i suprotno temeljnim Jagićevim shvaćanjima pretpostavljati da je on kao nestor slavenske filologije očekivao od poredbenog pregleda slavenskih pripovijedaka uputu na slavenske zajedničke davne korijene pripovijedaka, zapravo neku novu slavensku „mitologiju“ (8, 202)

Citirane u *Opširnosti bez površnosti*, te riječi počinju »Ne bi bilo...« (a to, dakako, smisao naglavce okreće); u kontekstu se (mjesto »davne«) zatječe: »dane« (12, 52).

Kada pak Zlatko Vince (u *Jagićevu zborniku*; 113, 178–179) ustvrdi da je »sve do osamdesetih ili devedesetih godina dominirala Zagrebačka filološka škola. Istina, njezin predvodnik A. Veber Tkalčević pomalo se povlačio...« — neka se ne čudi ako mu to Damjanović, citirajući, skрати u ime sažetosti: »... škola. A Veber...« (12, 82). Čini to jer bi mu knjiga »htjela uvećati broj onih koji o Jagiću znaju elementarno«.

U taj izbor pripada podatak o kojem je Petar Skok napisao:

»Jagić mora da se u IV.–VI. razredu (1851–1854) izdržava u Nadbiskupskom sirotištu (orfanotrofiju)« (98, 22)

Iz knjige *Opširnost bez površnosti* informiramo se da je Jagićev bitan životni prijelom pao među godine 1847. i 1851, kada se zbilo po redu:

»Jagićev kum, svećenik Mlinarić uspio mu je svojim vezama osigurati mjesto u Zagrebačkom nadbiskupskom zavodu — orfantoriju... U srpnju Jagić će prvi put vidjeti Zagreb; tada će ga Mlinarić predstaviti nadbiskupu Hauliku<sup>9</sup> i upraviteljima orfantorija... Planirali su da će u orfantoriju ostati pet godina... Nije oduševljen uvjetima života u orfantoriju...« (12, 11–12)<sup>10</sup>

Vatroslavu Jagiću sažaljenja nije trebalo i ne treba. On je 1854. izišao iz orfanotrofija (a to je »zavod« kojem je pravo ime sirotište). U nj je morao stupiti jer Varaždinci nisu trebali onoliko čizama koliko bi majstoru Vinku dostajalo da sinu »Naceku« osigura bezbrižno zagrebačko školovanje. A taj bistri i radišni mladac pokazao je kako doista nema proroka u domovini. Kroz trnje stizalo se k zvijezdama: iz sirotišta u šest akademija; od »Danicze Zagrebečke« do *Starih pisaca hrvatskih* i do *Enciklopedije slavenske filologije*. A i tih posljednjih ne bi bilo da ih nije smislio mali provincijalac u metropolama.

6. Dakako, nekoliko napomena (među mnogima mogućim) uputivši ne toliko jednoj knjizi koliko jednoj navici, najbolje će biti da (prisjećajući se biblijskih riječi o onome bez grijeha i o kamenu) ponovo pročitamo što je o tome napisao — kravskom bitkom (1493) rascvijen — »mnogo grešni Martinac pop«:

»Togo radi že molju svih gospodu redovnikov, ot Boga danih otac, također že i žakan jako bratje, sice že i čtacev razumnějšíh pače mene za mnoge omršnje ježe priključise mi se v děli sem — ne proklnite me,

da ispravite svoju počtovanu mudrostju i čtuće blagoslovite Boga« (38, 83)

A tome smijemo pridodati stihove kojima je — bijući neke svoje bojeve — drevni Šiško Menčetić (suvremenik ne samo Martinčev nego i druge čuvene bitke — na polju Mohačkom) započeo kanconijer (što ga je prvi tiskom izdao upravo Vatroslav Jagić):

»Koji čtiš sej pjesni, molim te veselo, / tako ti ljuvezni, veseli tve čelo. / Ako što zadjoh ja, ne pričaj tužicu, / odvrzi draču tja, a vazmi ružicu« (92, 3)

Jagiću pak ništa ne oduzima što je Milan Rešetar (četnaest godina poslije smrti svojeg prethodnika) *Ranjinin zbornik* nanovo izdao (93), polazeći od veoma oštre kritike Jagićeva izdanja.

7. Golem dio javnog djelovanja Vatroslava Jagića prate časopisi, na koje se on uvijek mogao osloniti: u zagrebačkom razdoblju to je »Književnik« (1864–1866), a nakon odlaska u inozemstvo »Archiv für slavische Philologie« (1875–1920). Oni su jamčili da će bar dio Jagićevih tekstova svjetlo dana ugledati u korektnu obliku, pa njihov autor nije morao strahovati neće li tiskarske greške (ako ih, gusto posijane, propusti tudi nehaj) upropastiti njegov trud.

Još kao srednjoškolac u Zagrebu (makar samo prelistavajući prvo godište »Danice«) mogao se Jagić uvjeriti kako preveliki žar zna odvesti u površnost. Pored grešaka banalnih<sup>11</sup> našla se i nešto ozbiljnija.

U broju 4 prvoga godišta »Danica« donosi tužnu vijest:

»Vu *Zadru* dana 7. Grudna l. p. preminul je prechaztni Gozpon *Francesco Maria Appendini*...« (1)

Možemo zamisliti kako se u Dubrovniku nakon toga, živ živcat, osjećao ugledni starina F. M. Appendini. Zla slutnja bila je to veća jer je »Danica« tada činila svoje prve korake u »veliku Iliriju«. <sup>12</sup> Da časopis ne bi bio shvaćen neozbiljnim (a takav bi mogao računati samo na doista pokojne suradnike iz Dubrovnika, poput Ivana Gundulića, Junića Palmotića ili Ignjata Đurđevića), uredništvo se požurilo donijeti (nakon tri tjedna, u broju 7, od 21. veljače [= »Szechna«] 1835) ovaj »popravak«:

»Josh nigdar nam nijedna pogreshka ili falinga nije radozti zrokuvala, a szada iztinzko veszelje zverhu falinge, koja kagoder vu drugih novinah, zpodobnim nachinom y vu Broju 4. Danicze nashe nahaja sze, zatajiti nemoremo. — Veliki nash y vszemu vuchenomu szvetu szlavno poznani szlavenolyub, *Franyo Maria Appendini* je, hvala Vishnyemu, josche siv y zdrav vu *Dubrovniku* y vu *Zadru* cheka sze; gde 7. Grudna 1834 nyegov vredni brat *Urban Appendini* ravnitely ondeshnyega uchilisha vu 64 letu na salozt vszih onih, koji nyegove zaszlusbe vu razshiravanyu navukov czeniti znaju, od gute vudren preminul je. Ufamo sze, da nam nash odicheni ztareshina, kojega vszi Szlavenczi postuju, vuchinyenu pogreshku zameril nebude; akoprem preszlabim perom szla-

vili szmo onoga domovine nashe prijatelya, kojem vu vszakom ogledu redki prizpodobiti sze mogu« (95)

Kada se pak tužni događaj doista zbio, »Danica« se nije htjela ponovo prenačiti: Appendinijevu smrt (29. siječnja 1837) objavila je tek nakon više od devet mjeseci, potkraj godine (u broju 47 od 18. studenoga 1837), i to odom koju je napisao pouzdan svjedok: Appendinijev sugrađanin (»Ilir iz Dubrovnika«) Antun Kaznačić (62). Bio je to prvi Kaznačićev prilog »Danici«.

U svojem učeničkom zagrebačkom razdoblju (1851 – 1856) Jagić se kreće među orfanotrofijem i gimnazijom. Osobito ga se dojmjuju profesori<sup>13</sup> i knjige.<sup>14</sup> Iako će cjelokupna zagrebačka atmosfera (od prvoga Jagićeva susreta s tim gradom 1851. do njegova definitivnog odlaska dvadeset godina poslije) biti pritisnuta morom (od Bachovih husara do Nagodbe), preporoditeljska sklonost prema uzajamnosti (ne samo »ilirskoj« nego i »slavjanskoj«) navest će ga da na Bečkome sveučilištu, pored za studij odabrane grčke i latinske filologije, »kao privata diligentia« sluša Miklošičeva slavistička predavanja.

Meteorski uspon Vatroslava Jagića počeo je kad se godine 1860. vratio u Zagreb za gimnazijskog profesora. Već 1864. izlazi mu prvi udžbenik za srednjoškolce, a iduće godine pomaže pri izdavanju Assemanova evanđelistara: ugledni se Franjo Rački zadovoljio četvrtinom uvoda; Jagićev dio (filološki) iznosi tri četvrtine. Opširnost je rođena.

Tada je Jagić već bio članom redakcije časopisa »Književnik«, u kojem mu je objavljen prvi panoramski prilog: *Iz prošlosti hrvatskog jezika* (s dodatkom: »Zasluge Vuka Št. Karadžića za naš nar. jezik«). Pokazao se dragocjenim spoj što ga je Jagić ostvario: odlično poznavanje domaćih pisanih vrela (stečeno u Zagrebu) i temeljita filološka naobrazba (studij u Beču).

Nas pak zanimaju Jagićevi naponi da prodre u znanstveno tumačenje latinicom pisanog dijela domaće književne baštine. Dakako, pritom u obzir dolaze mnogi njegovi prilozi, ali ćemo se zadržati samo na njihovu izboru. Također ćemo mimoići neke važne aspekte Jagićeva djelovanja (npr.: organiziranje istraživačkog rada; odnos zrela znanstvenika prema vlastitim početnim fazama), a više ćemo pažnje posvetiti načinima njegova rada.

8. Na tešku kušnju bio je Vatroslav Jagić stavljen kad je odlučio temeljito razmotriti jednu staru hrvatsku knjigu. Bila je to *Adrijanskoga mora sirena* Petra Zrinskoga. Plod je toga rasprava na koju nas knjiga *Opširnost bez površnosti* ova-ko upozorava:

»U raspravi *Adrianskog mora sirena, hrvatski epos XVII. vieka*<sup>15</sup> (»Književnik«, 336 – 407) Jagić uspoređuje naš ep s Tassovim, Virgilovim i Gundulićevim. Iznosi mišljenje da je s obzirom na stil i jezik Gundulićev ep znatno bolji, ali da ga Zrinskijev<sup>16</sup> nadmašuje s obzirom na epsku koncepciju« (12, 25)

Zapravo, rasprava o kojoj je riječ ključna je zbog nekih drugih razloga.

Godine 1866. bila su se napunila tri stoljeća od glasovite sigetske bitke. Za tu je prigodu Gajev sin Velimir izdao Karnarutićevo *Vazetje Sigeta grada* (111), i to prema kompozicijskoj shemi koju je utvrdilo izdanje Gundulićeva *Osmana* 1844: uvodna rasprava – transkripcija starog teksta – rječnik.<sup>17</sup>

U cijelu knjigu uvode ove riječi mladega Gaja:

»Prigodom svetkovane tristagodišnjice neumrloga junaka sigetskoga ništa nemože biti ugodnije domorodnomu našem čuvstvu, nego to, što u bijeli svijet opremamo najstariju pjesmu junačku o dičnom onom događaju naše, pa i obće poviesti, koja pravedno poredi i druži Hrvata Nikolu Zrinskoga sa Grkom Leonidom, ili sa Rimljaninom Horacijem Koklesom« (28, III)

Bio je to samo ostatak preporodnoga doba, u kojem je — za petnaest godina »Danice« — potrošeno izreka, budnica i reformnih postupaka u količini koja bi mogla namiriti cijelo jedno stoljeće. Našavši se u novim prilikama, mladi intelektualci šestog i sedmog decenija XIX. stoljeća morali su — mjesto sažetih krilatica — primijeniti duge i naporne dokazne postupke koji su — preneseni na papir — porodili ozloglašenu opširnost. Stoga »u relativno kratkom razmaku od dvadesetak godina Šenoa je napisao čitavu biblioteku knjiga« (101, 63). A u historijskim romanima na svoj je način primijenio znanosti svojstven postupak: crpao je iz pisanih izvora.

Šenoin školski drug Jagić postao je znanstvenikom čija bi »sabrana djela obuhvaćala sto svezaka od po 200 stranica« (12, 7). Dakako, Jagiću je bio dan radni vijek bar triput duži od Šenoina. Prvi svoj tekst objavio je Jagić godine 1857. (52, 593) i ostao aktivan sve do smrti 1923. Ako se ne računaju dvije rubne godine, Jagić je proučavao, pisao i objavljivao punih šest i pol decenija. Kad smo već kod brojaka, lako je izračunati da bi impozantna količina od 20.000 stranica, raspodijeljena svim danima u tim dugim godinama, iznijela — u prosjeku — 0,84 stranice na dan, odnosno 307 stranica godišnje. A za čovjeka koji je ozbiljno shvaćao izreku »nulla dies sine linea« — to i nije pretjerano mnogo.

Izuzetno radin, Jagić je već potkraj prvog decenija svojeg publiciranja (1866) samo u časopisu »Književnik« za godinu dana objavio gotovo dvjesto tiskanih stranica (točnije: 184; usp. 52, 595). Ali je i to varljivo.

U najopširnijoj od rasprava iz te godine — onoj o *Sireni* Petra Zrinskoga — naveo je čak 1311 stihova (poneki iz Vergilija, Tassa i Prešerna, a većina iz *Sirene*), tako da ti citati čine jednu trećinu prostora u rečenoj raspravi. Navodima pak pravu funkciju teško možemo odgonetnuti. Po svoj je prilici Jagić, nemajući — poput Velimira Gaja — prilike da staro djelo objavi u cjelini, mislio da će za čitateljstvo biti korisno ako mu se *Sirena* ponudi u kombinaciji što je čine prepričavanje sadržaja i obilati navodi.

Od namjere Velimira Gaja ništa manje patriotska nije ni Jagićeva, jer je on svjestan »da imam u ruci plod pera Zrinskoga — a ovoga se imena godine 1866 s ponosom sjećamo« (42, 381), ali ističe: »da Petar u 19. stoljeću živi, nebi od svoga naroda tražio samo junačstva na ratištu, već i junačstva na polju znanja i umjenja« (42, 338). Svjesni u kojem je smjeru Jagić razvijao svoje »umjenje«, ne možemo opovrći da bi raspravu o *Sireni* bilo korisno promotriti u kontekstu tadašnjih prilika u hrvatskoj filologiji.

Glavni jezikoslovci ilirskoga doba nalazili su se pri kraju svojeg djelovanja. Babukića je obeshrabrilo što njegovog *Ilirska slovnica* (1854) nije doživjela uspjeh kakav je očekivao. Antun Mažuranić nakon 1860. tek je pripremao ponovljena izda-

nja svoje *Slovnice hèrvatske* (85, 54). Pored Vebera, nekih jezikoslovnih pretenzija imao je Velimir Gaj.

Ali se njegovi dometi najbolje očituju kad o Karnarutiću tvrdi da je »ikavac-čakavac po pravilu« (28, XXVIII) i »bil-kavac u prošlosti«, koji »Upotrebljavajuć prosti oblik prošli, griješi u glagolskoj naravi slavenskoj, oblikom smiešavajuć prošle i neprošle glagole, to jest uzimajuć svršen oblik za nesvršene« (28, XXXI). Razina Gajeva etimologiziranja dobro se vidi prema primjerima iz rječnika:

» U s t a r , t r a , t r o , adj. oštar (srodna sa lat.), *auster* (Austrija je ustra)« (111, 75)

» V a r , f. (odavle: varoš) pozor, oprez, opaz, *circumspectio, cautio*: 'svak sebi ima var', *quisque sibi cautus sit*« (111, 75)

Tako određen izvor riječi *varoš* bio je u skladu s pradávnim nagađanjima: npr. s Vrančićevim — da je *varoš* (Varos) riječ koju su Mađari uzeli od Dalmatinaca (120, 121). Dakako, drugačije mišljenje bilo je moguće i 1866, pa nije trebalo čekati Hadrovicsevu knjigu (32, 529–531).

Na razini Velimira Gaja nije Jagić o jeziku imao što razgovarati. Stoga je radije u raspravi o *Sireni* napisao za Zrinskoga:

»Čini se zbilja, da je njemu samo još jako malo u pameti ostalo od onoga bogatstva i one vitkosti, koje toliko ima u starijem našem jeziku, kojom toli slavno obiluju pjesnici dalmatinski. Tko je privikao slasti i milinju našega jezika čitajući pjesnike vieka Gundulićeva, kad uzme čitati sirenu od Petra Zrinskoga, neće mu doista ni s koje ruke zadovoljiti: u njegovu jeziku neće naći nikakova uznosa iznad svakidašnjosti, ima pače i rieči, koje pjesmi nikako nedolikuju...«

U toj je pjesmi, kao riedko gdje u našoj književnosti, jezik mješovit i šarovit: niti je prava štokavština niti čakavština, nego jedno i drugo, a k tomu još ima primiešanih tragova kajkavskoga narječja. Jednom rieči, jezik Sirene Petrove živa je slika i prilika nemile sudbine, koja je progonila slavnu porodicu knezova Zrinskih. Već u trećem koljenu od pradjeda najme do praunuka, življahu Zrinski ponajviše medju medjumurskimi kajkavci u Čakovcu gradu; kako se je ovuda sasvim drugačijim narječjem govorilo, nego li onkraj Kupe ili Une<sup>18</sup> medju čistim narodom hrvatskim,<sup>19</sup> pomuti se bisto vrelo njihova govora te stadoše zanositi kajkavski, ali tako da je ipak prvobitni tip — narječje čakavsko — jošter i kod Petra Zrinskoga jači i pretežniji. U obće se može reći, da je u jeziku sirene jadranskoga mora većina obilježja fonetičkoga čakavska, a manjina kajkavska, ali u riečih, u leksikonu, zauzima kajkavština mnoga mjesta; u sireni se dakle iztiče čakavština većma sa fonetičke, kajkavština sa leksikalne strane. Taj se pako pojav i u pojedinca čovjeka, kao što je Petar Zrinski, vrlo lahko tumači po obćenitih zakonih, kako se jedno narječje mieša s drugim« (42, 381)

Recidiv je metodologije iz preporodnoga doba da se odmah daje opća karakteristika o jeziku književnog djela. Štoviše, početne se Jagićeve tvrdnje izravno oslanjaju na Vukotinovićeve riječi iz godine 1843:

»Samo da je jedan književni jezik pod općenitim imenom *ilirskim*, u kojem će svaki pisati. K tomu je ilirski jezik lijep, bogat, izobražen. U njem su već toliki Dubrovčani, Dalmatini, Srblji i Slavonci pisali, da bi grijeh bio zaboraviti ih. Ova literatura, koju smo mi kano baštinu (*haereditatem*) dobili, može se klasičkom nazvati. U njoj čovjek nalazi stvari (osobito u poetičkoj vrsti), koje u nas udivljenje pobuđuju; nalazi se izrazah, slikah, izvornosti, lahkoće versovah, riječju poetičkih krasotah, o kojih horvatski[h] spisateljji niti pomisla (*idea, conceptus*) imali nisu...« (102, 166)

Tvrđnja da je u *Sireni* »jezik mješovit i šarovit« mehanički će se prenijeti u književnu historiografiju našeg vremena, pa će ta tvrđnja biti dokazom da je Zrinski bio bez »potrebne jezične kulture« (29, 100) ili pak da »nije u sebi uspio stvoriti pravi jezični osjećaj« (107, 248).

Ipak, nije Jagić želio stvoriti takav zaključak. On je 1866. jasno lučio tri narječja (»štokavština«, »čakavština«, »kajkavština«) i s pravom ustvrdio da je za određivanje narječne osnovice Zrinskoga važnija fonetika (čakavska) nego leksik (kajkavski). Ondašnji stupanj dijalektologije nije mu omogućio da genezu »jezika mješovita i šarovita« drugačije objasni. O narječnom kontaktu u Žumberku Jagić nije 1866. ništa znao, jer će se dva od triju tamošnjih dijalekata obraditi znatno kasnije: čakavski pred prvi svjetski rat (Petar Skok; 37, 415), štokavski pred drugi (Milko Popović; 37, 406). Tek u novije vrijeme ustanovljeno je da »ozaljski se govor može smatrati jednako čakavskim i kajkavskim« (110, 422), a u tom je govoru pronađena dijalekatska osnovica Frankopanovu jeziku (109). Ne treba zaboraviti ni to da je Petar Zrinski bio ne samo gospodar Ozlja nego i dugogodišnji veliki kapetan Žumberka (73, 467), i to upravo prije nego što je štampana *Adrijanskoga mora sirena*.

Prikazavši fonetiku i morfologiju u *Sireni* (str. 382–393), obrađuje Jagić leksičko blago (394–405). Pritom se sporadično osvrće na stanje u više slavenskih jezika; to su: staroslavenski (»stbg.«), ruski, češki, slovački, slovenski, bugarski. Konzultira strane autore (Lindea 396, Jungmanna 396), Slovenca Murka. Od hrvatskih spominje Gundulića (397, 403), Stullija (394, 398, 403), pa kajkavce Petretića (394) i Habelića (399). Ipak, najviše pažnje posvećuje Belostencu, pa su u tom dijelu rasprave u manjini stranice na kojima ga ne spominje (to su: 398, 401).

Time dokazuje kako je svjestan da se jezik Zrinskoga može proučavati uz uvid u mnoga područja, a svakako u djela starih kajkavskih pisaca. Glavni izvor leksičkom blagu *Sirene* jest Belostenčev *Gazophylacium*.

Napokon, završna čestica rasprave (405–407) ustanovljuje aloglotske leksičke elemente: talijanske, njemačke, mađarske, turske. Ne izdvajaju se riječi iz klasičkih jezika (latinskoga i grčkoga).

Ilirci su od starih kajkavaca cijenili samo leksikografe; prozaicima nisu posvetili nimalo pažnje. Naprotiv, 1866. Jagić u jezičnopovijesna istraživanja kao izvor uvodi Petretića (zapravo: Krajačevića; usp. 104, 294–295). Iako taj trag do kraja stoljeća neće više slijediti, vratit će mu se nakon četrdesetak godina.

9. Dobro je poznato da Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti (u drugoj godini svojeg postojanja) »bješe zaključila u skupnoj sjednici od 17. Listop. g. 1867 da će o svom trošku izdavati bogato blago hrvatskoga jezika i književnosti,



koje se sačuvalo u djelih starih hrvatskih pisaca od 15. do 18. vieka« (45, 1). U odbor za taj važni posao bili su izabrani: »Gj. Daničić, V. Jagić, J. Jurković, Fr. Kurelac, A. Veber« (45, 1). Valja podsjetiti da su se pritom na zajedničkome poslu našli istaknuti predstavnici triju filoloških struja: prvak »riječke škole« Kurelac, vođa »zagrebačke škole« Veber i mladi zagrebački srednjoškolski profesor Vatroslav Jagić. Od ostalih članova odbora bio je on mladi bar decenij (npr. od Jurkovića). Osim toga, još je bila u živom sjećanju Jagićeva oštra polemika s Veberom (59).

Stilizirana su i pravila (u devet točaka), kojima se obuhvaćaju sve faze novoga pothvata: od prikupljanja starih knjiga i rukopisa do tiskanja kritičkih izdanja. Osobito je važna točka 6, a u njoj središnje mjesto zauzima rečenica:

»Odstupati se od teksta izvornoga može tek u pravopisu, razumijevajući i tu riječ u njezinom najstrožem značenju, koje isključuje sve promjene osobina fonetskih ili gramatičkih« (45, 2)

Nije teško nazreti da je pravilima dušu udahnuo Vatroslav Jagić. On je bio najagilniji član odbora te je (za svojeg boravka u Zagrebu) sudjelovao u pripremanju svih dotadašnjih svezaka u seriji *Stari pisci hrvatski*.<sup>20</sup> Pomoć je dobivao izvan odbora (od Kukuljevića za knjigu I; od Kaznačića za knjige III. i IV) ili od jednoga njegova člana (od Daničića za knjige IV. i V). Ostala trojica (Jurković, Kurelac i Veber) nisu u *Starim piscima hrvatskim* ostavila nikakva traga.

U toj su seriji (prema načelu: »kako se koji pisac prije za štampu pripravi, onim će se redom i štampati«, 45, 1–2) najčešće izdavana Gundulićeva djela: čak triput (i to godinâ 1877, 1919. i 1938; 94, 284). U svim se tim izdanjima priznaje da se poznata lakuna u *Osmanu* može najbolje riješiti Mažuranićevom dopunom. Pa ipak, u odbor za *Stare pisce hrvatske* nije godine 1867. ušao nitko od onih što su godine 1844. ostvarili glasovito, prvo moderno izdanje *Osmana* (Antun i Ivan Mažuranić, Vjekoslav Babukić). Tako je bilo još za Jagićeva boravka u Zagrebu: u izdavanju Vetranovićevih djela (SPH III, IV) nikakva udjela nisu imali Babukić i Antun Mažuranić, iako su godine 1853. objavili *Hekubu* (koja se tada smatrala Vetranovićevom) i *Posvetilište Abramovo* (85, 53). Ali je značajno da Kaznačić (u kratkom životopisu Vetranovićevu, na početku II. knjige njegovih pjesama [= SPH IV]) prešućuje dva ugledna čovjeka te o rečenom izdanju (osvrćući se na Vetranovićeva ukupno »četiri dramatička djela«) kaže: »Prva dva bjehu na svjetlost izdana u Zagrebu god. 1852 po Lavoslavu Županu iz jednoga prijepisa od god. 1757, što ondje donese iz Dubrovnika god. 1846 gosp. Viktor Grigorović, ruski profesor slovenskih narječja na kazanskom sveučilištu« (63, III).

Budući da je oko velikog projekta Jagić pristao na suradnju s Veberom (s kojim se u stručnim pitanjima već bio razišao), uzroke potpunom izostanku preporodnih prvaka iz poslova oko *Starih pisaca hrvatskih* ne bi valjalo tražiti na Jagićevoj strani. Zapravo, bilo bi korisno razmotriti nisu li postojale kakve koncepcijske razlike.

Neka temeljna pitanja bila su već odavno riješena. Ilirci su ispočetka (u »Daničić«, osim odstupanja u metričke svrhe) u starih pisaca refleks jata (kakav god bio) svodili na »rogato e«. Od toga su odustali u *Osmanu* 1844. (uvevši digram *ie*). Onda su poštovali prvobitno stanje u svakoga starog autora, pa je i Velimir Gaj u *Vazetju Sigeta grada* transkripcijom pokazao da je Karnarutić bio »ikavac-čakavac po pravilu« (28, XXVIII).

Dio rečenice kojim počinje posveta *Sirene* ovako glasi:

1. u prvotisku 1660:

»Ni[ zam hotil vzmanykati, dila voinichkoga Bana nigda[nyega Zrin-  
[zkoga Miklou]fa, iz Vgar[zkoga na Haruaczk i nas iezik [ztumachiti,  
[ztarijih moi h u [zuakom kripo[ztnom chinu pute na[zlíduiuchi ...«  
(123, 1)

2. u »Danici ilirskoj« 1836:

»Nisam hotil uzmanjkati, dila vojničkoga bana nēгдаšnjega Zrin-  
skoga Nikole iz ugarskoga *na hrvatski naš* jezik stumačiti, stariih mo-  
jih u svakom krēpostnom činu pute naslēdujući ...« (124, 11)

3. u Jagićevoj raspravi 1866:

»Nisam hotil uzmanjkati, dila vojničkoga bana nigdašnjega Zrin-  
skoga Miklouša iz ugrskoga na hrvacki naš jezik stuma-  
čiti, starijih mojih u svakom kripostnom činu pute naslidujući ...« (42,  
337)

4. u izdanju Tome Matića 1957:

»Nisam hotil uzmañkati dila vojničkoga bana nigdašnjega Zrinsko-  
ga Miklouša iz ugarskoga na hrvacki naš jezik stumačiti, starijih mojih  
u svakom kripostnom činu pute naslidujući ...« (125, 19)

Bilo bi suvišno nabrajati sve razlike između transkripcije u »Danici« i u Jagića; osim grafema ē treba spomenuti da ilirci na svojem početku čak i lik *Mikula* mijenjaju u *Nikola*. Naprotiv, Jagićev postupak pokazuje da on ostaje vjeran izvorniku, a kolebati se može tek oko pojedinosti (*ugrski*). Transkripciju u »Danici« i Jagićevu dijele tri decenija; Jagićevu i Matićevu trostruko vrijeme, ali se te dvije ipak gotovo idealno podudaraju.

Već iz toga možemo zaključiti da je hrvatska tekstologija do 1866. naglo dosegla vrhunac (a pri tom razvoju nipošto ne treba prešutjeti zasluge Antuna Mažuranića i Vjekoslava Babukića).

Za Jagićevu pak raspravu iz 1866. može se reći da je s obzirom na transkripciju starih tekstova provela načelo koje će iduće godine ući u 6. točku pravila za izdavanje *Starih pisaca hrvatskih*.

Nekim pak drugim glasovnim dvojbama grafija nije uvijek davala jasnih rješenja; vrijedi to npr. za inicijalnu skupinu č[a/e]r- i za slogotvorno r.

Prvotisak *Sirene* dobro pokazuje razliku »c = cz« : »č = ch« (74, 110), pa je Jagić transkribirao *črn* (42, 347), a ne *crn*. Naprotiv, ako se za *Juditu* Maretićev podatak (»č = c«, 74, 10) dopuni primjerima iz prvotiska (udouize || ditce, cuitiē [77, aii]), izlazi da je grafem c u Marulića dvoznačan (= č || c). Transkripcija cr- (*crn*, *crljen*, *crv* i sl.) — tek jedna od dviju mogućih (druga je: čr-, odnosno čar-) — bila je s obzirom na konsonant identična rješenju Velimira Gaja.

Ali je upravo uz oslonac na Jagićevo čitanje *Judite* nastala ova, fonološki neobično značajna konstatacija (pri kojoj je Mate Hraste sve korektno izveo, jedino nije posumnjao o mogućnostima što ih je u svojoj ranoj fazi imao kasniji glasoviti slavist):

»Stari glasovni skup -čr-, koji je toliko karakterističan za čakavski i kajkavski dijalekat, Marulić ne upotrebljava dosljedno u svome knji-

ževnom jeziku, nego ga često zamjenjuje sa -cr-, što je svakako mlada crta i pripada štokavskom dijalektu: *crljena* (13), *zacrni*, *crp* (16), *cripah u* (29), *zacrni* (48), *mao crv* (51), *crljeno* (55, 69), *crnjahu* (78)« (36, 256)

Velimir Gaj – za razliku od Jagića – transkribirao je *carljenjaše* (111, 7), *carnoga* (111, 45) i sl. Jagić se već 1864. usprotivio nekim rješenjima iliraca (među ostalima »pisanju popratnog samoglasnika uz *r*«, 58, 101 – 102), pa je to proširio i na dijakronijske latiničke tekstove. Stoga je slogotvorno *r* bez popratnog vokala ušlo u SPH I (pa se prenijelo na sve čakavske pisce koji su u toj seriji objavljeni prije godine 1886).

Skupinu *čr-* u *Juditu* će 1950. vratiti Vjekoslav Štefanić (78), a grafiju *ar* (za *r*), nakon Hammova upozorenja (33, 163–165), tek Marin Franičević (79).<sup>21</sup>

Ako se u obzir uzmu sve teškoće što su ih (zbog tadašnjeg stanja naše filologije) pokretači *Starih pisaca hrvatskih* morali svladati (a neke probleme i nisu uspjeli dobro riješiti), ipak nije pretjerano reći da je Jagić na akribiji ustrajao s pravom, i to jer se bojao težih grešaka; pogotovu jer se tekstologija smatrala uvijek poslom najlakšim (a ne jednim od najtežih). Jagićevu oprezu bilo je dobrih razloga; na primjer, Velimir Gaj jedan je zapis u *Vazetju* (»te xaglie«) pročitao »te žalje«, pa je nakon toga sve do novijeg vremena postojala (jedinim Karnarutićevim primjerom potvrđena) riječ *žalja*, koja je nastala tako što je tekstolog previdio pogrešnu spaciju. Zapravo, cio zapis valjalo je pročitati kao genitiv jednine *Težalje* 'Tesalije' (usp. 117, 87–88), kao što je u SPH I pročitao upravo Vatroslav Jagić: »ako l' te deleta slišati batalje, / Lukan ti jih kanta, počan od *Težalje*« (92, 132, st. 159–160). Pokazalo se da je ipak najvažnije stari tekst dobro transkribirati, a o njegovu se autoru može odlučiti i kasnije.

Neke tekstološke sitnice (za koje se smije pretpostaviti da bi mogle imati značajna odraza na sliku o Marulićevu jeziku) nije Jagić mogao riješiti, i to (treba snažno istaći) zbog stupnja koji su neke domaće filološke discipline dostigle do godine 1867. ili 1869. Na primjer, stih iz prvotiska *Judite*:

»Vidi|li da u chom / *chouichu* prauda ie|t« (77, h [iii'])

Jagić jê pročitao:

»Vidiš li, da u kom *čoviku* pravda jest« (89, 55, st. 33),

ovako dodavši razliku između prvog i drugog izdanja: »33 čoviku | človiku« (89, 55, bilj.). Budući da je još nije bila izišla Maretićeva knjiga (u kojoj se [74, 11] jasno pokazuje: da se fonem *č* u *Juditi* označuje samo grafemom *c*; da grafijska skupina *ch* može značiti foneme *č* i *k*, a nipošto fonem *c*), Jagiću je izbjeglo da je zapis *chouichu* čudan. Na ostalim mjestima u *Juditi* ta se imenica piše *clouich*. Ali je tek konkordancija pokazala da u svim Marulićevim djelima postoje čak 52 potvrde za lik *človik* i samo jedna za lik *čovik* (87, 106–107) — ona o kojoj je riječ (i koja se od 1869. prenijela u sva novija izdanja tog Marulićeva spjeva). Stoga bismo smjeli uzeti da je zapis *chouich* nastao pogreškom (mjesto *clouich*), koja je ionako u drugom izdanju *Judite* popravljena. Moramo, dakle, opovrći Marulićevu dubletu *človik* || *čovik*, da nas ne bi navela na kakve pogrešne zaključke o jeziku tog pisca.

10. Za snalaženje mladog Jagića u fonološkim potankostima književnosti »sred-

nje dobe« karakteristično je ovo razmišljanje o *Sireni* Petra Zrinskoga:

»Da priedjemo na suglase, to mi je za veliko čudo, kako Petar Zrinski, koji se još mnogo opominje svoga pravoga narječja čakavskoga, nepravi više razlike medju *ć* i *č*, koju upravo Čakavci najtanahnije osjećaju. U štampanoj je *Sireni* skoro uvijek *ch*, bila to krivnja tadanjega nesavršenoga načina pisanja, bio koji god drugi uzrok. Sравни n. pr. u sroku ove rieči: *dosz kochi*, *rasztochi*, *pomochi* (9, 10), ili: *hoche*, *poche*, *doche*, *veche* (5, 103) itd. Mislim, da nijesam pogriješio, što sam u štampi povratio *ć* uz *č* onamo, gdje mu je mjesto; ta i u knjizi nekoliko je puti, da se *ć* od *č* razluči, štampano *chy* za *ć*: *chyutite* 15, 25; *szuichyami* 15, 35, *chyudi* 1, 79, itd.« (42, 385)

U dotada objavljenim prikazima o hrvatskom ili srpskom dijasistemu uspoređivala se štokavština i čakavština; uz neke razlike (koje nisu netemeljne), bila je to zajednička osobina ranih dijalektoloških radova Antuna Mažuranića (*Zakon Vinodolski*, 1843; 37, 413), Vuka Stefanovića Karadžića (*Srbi svi i svuda*, 1849; 37, 393) i Đure Daničića (*Razlike između jezika srpskoga i hrvatskog*, 1857; 37, 393). Upravo je Jagić (u Pragu 1865) objavio članak koji već svojim naslovom temeljito mijenja sliku rečenog dijasistema: *Porovnaní kajkavčiny, čakavčiny a štokavčiny* (37, 393).<sup>22</sup>

Još se u ovom stoljeću iznosilo da »izgovor različan od štokavskoga *ć*« ima čakavsko *č* koje se artikulira tako »da organi stoje u položaju koji treba za *t* i *j*, pa se *t* i *j* izgovore u jedan tren bez ikakvoga prekida« (76, 36–37). Tek je u novije vrijeme eksperimentalno utvrđen detaljan fonetski opis čakavskoga *ć* (84, 65).

Stoga se može reći da je do spoznaje (iz godine 1866) kako razliku među *ć* i *č* »upravo Čakavci najtanahnije osjećaju«<sup>23</sup> mogao Jagić doći vrlo rano, još kao srednjoškolac. Mladom Varaždincu (koji iz rodnog dijalekta nije ponio opreku *č* — *ć*, nego samo istančano uho) vjerojatno nije promaklo da ugledni zagrebački nekajkavci tu opreku ostvaruju. Ali je izgovor suglasnika *ć* u Vinodolca Antuna Mažuranića bio drugačiji nego u Požežanina Vjekoslava Babukića.

Iz grafijske jednakosti (jer: »U štampanoj je *Sireni* skoro uvijek *ch*...«) Jagić, posve opravdano, izvodi fonološku jednakost: Zrinski »nepravi više razlike medju *ć* i *č*«.

Ipak, nameću se dva pitanja. Prvo je:

Zašto Zrinski te razlike ne čini?<sup>24</sup>

Uzrok je posve jednostavan i očigledan: jer se povodi za kajkavcima (pa ga Maretić među njih i svrstava; 74, 403). Štoviše, stari su kajkavski pisci (ne osjećajući razlike među *ć* i *č*) jedan jedini suglasnik (na mjestu dvaju po etimologiji) ovako bilježili: »ch — u 28 pisaca (1574–1830., koje su sve sami kajkavci osim Kanižlića, Knezovića, Ivanošića), u 11 je samo taj znak, a u jednoga je (Kanižlić) rijedak« (74, 349).<sup>25</sup>

Zašto pak Jagić *Sirenu* (grafijskom stanju usprkos) ipak transkribira tako kao da Zrinski razlikuje *ć* i *č*?

Čakavsko podrijetlo tog pisca ne može biti pravi uzrok, koji je zapravo jednostavan, ali skriven.

Valja znati da je Jagić s kajkavskoga terena potekao (iz Varaždina) i na njemu

stekao temeljnu naobrazbu (u Zagrebu). A bilo je to u desetljeću nakon zamiranja »Danice«, tj. pošto su ilirci već proveli sve postupke svojega zamašnog programa.

Fonem *ć* bio je načelnim problemom bar od godine 1830. Tada Gaj (u *Kratkoj osnovi*) piše:

»Od slove *t* opaziti se ima, da ona posebno vu vustah Horvata vu *č*, pri drugeh pako Slavenceh vu nekuliko mehkši glas prehaja« (23, 10)

Iznoseći svoje argumente protiv mogućnosti da fonem *ć* dobije zasebnu sliku u novome grafijskom sustavu, Gaj presuđuje:

»K' tomu jedinstvenost našega pravopisaña po skupsluvi *ĩ* vnogo bi zgubila, a naj zadnič treba bi bilo, da vsaki vu našem narečju pravo-pisati želeći, skupa zveršeni slavenski jezikozvedavec bude« (23, 12)

Naprotiv, zaboravljajući sve argumente upotrijebljene prije pet godina, Gaj godine 1835. piše:

»Vugodno vendar y gladko ilirzko zgovaranye potrebuje, da sze med chverztim y shirshim glaszom *ch*, y mehkim zpodobnim glaszom *ty* y vu pizsanyu razluka nachini, y ovakovu razluku nashi ztari z malum y ravnum cherknyum *ć*, naznachili szu. N. p.: hoćemo« (24, 42)

Izraz »nashi ztari« bio je Gaju poštalicom kad je god želio nešto provesti. Dakako, ti su svjedoci mogli opravdati uvođenje novog slova, ali onoga tko opreku *č* – *ć* nije ponio iz rodnoga govora nisu mogli poučiti dobru pisanju. Stilizirajući (»30. Szvibnya 1835«) starom kajkavskom grafijom:

»Vnogi z kojekakvim predsudom omamlyeni, od naroda szvoga od-tudyeni szude, da prez stranyzkoga jezika nije *moguche* zobrasenomu biti, a vendar im z vekshinum manyka perva pogodba prave zobrase-nozti, najmre temelyito znanye materinzkoga jezika. Takovi *domachoj rechi* vszaku tudyu predpoztavlyaju, pak sze uprav zato za izobrasene dersiju« (25, 82–83),

Gaj je u pravopisu uzorno korektan. Samo tjedan dana kasnije (»6. lipnya 1835«) prelazeći na »organski (glasoshodni) pravopis«, njemu se (u kratkome član-ku) potkrajaju ovakvi likovi: *početku*, *rječjum*, *tiće* (3. l. jd. prez. od *ticati*) || *obe-čanju*, *obečanje* (26, 87–88). Kao što su prvaka iliraca novoj pravopisnoj korektnosti učili drugi (po svojoj prilici: čakavac Antun Mažuranić i štokavac Vjekoslav Babukić),<sup>26</sup> tako je pravopis na sredini našega stoljeća ponavljao dva upozorenja: »*ć* se piše prema *t*: metati: *mećem*« (7, 96, 122, 148, 174, 200 || »*č* se piše prema *c* i *k*: micati, *mićem*, plakati, *plaćem*« (7, 113, 139, 165, 191).

11. U Zagrebu je Jagić primjenjivao onakav latinički sustav kakav se (nakon Gajeve reforme) razvio do šestog decenija XIX. stoljeća (a pokazuje ga navod iz rasprave o *Sireni*). Nepreciznost te grafije (zbog digrama: *dj*, *gj*, *dž*, *lj*, *nj*) nije mu se jasno pokazivala 1866. (kad je u raspravi o *Sireni* transkribirao tekst toga spjeva)<sup>27</sup> ili 1869. (kad su se u SPH, u njegovoj redakciji, pojavila Marulićeva djela): iz tek-

stova Zrinskog i Marulića ne nameću se fonemi *d, ġ, a* — budući da ti pisci nisu je-  
kavci — znatno je smanjena bila potreba da se od fonema *l, n* luče neslivljeni slije-  
dovi *l + j, n + j*.

O teškoćama (koje su nastale upravo u vezi sa *Starim piscima hrvatskim*) govo-  
ri sam Jagić, i to ovako:

»Ne mogu ipak da ne ispovjedim, kako već u drugoj a gotovo još vi-  
še sada u trećoj knjizi staranju mojemu oko vjernosti staje na put ne-  
podpunost našega pravopisa. Ne radi se tu samo o vjernijem izražaju  
Vukova ĥ, kojemu misle neki naši pisci doskočiti pišući *gj*, nego se ho-  
će i razlikovanja među *љ* и *лј*, među *њ* и *нј*, gdje mi nemamo van *lj, nj*.  
Tako ja ne samo što nijesam mogao vjerno izraziti, da stari rukopisi —  
toli onaj po kojemu su izdane pjesme Šiška Menčetića i Gjore Držića  
koli ovaj, po kojemu sada izdajemo Vetranića — prave razliku n. pr. iz-  
među *дјевина* и *гѣин*, pišući prvu rječ *dieuiza* ili *djeuiza* a drugu tu-  
gin, nego meni je valjalo takodjer izraziti razlikost medju *расцивилен* и  
*лјепота*, što je stari izgovor razlikovao na toliko, da su i stari rukopisi  
tu razlikos izgovora ovako izražavali: *raszuiglien*, *liepota* ili *ljepota*; ili-  
razlikost medju *његов* и *нјерујем*, koju su stari rukopisi ovako označi-  
vali: *gniegou* а *niegujem* ili *njegujem* ili *nyegujem*. Sviem ovim razli-  
kostima nema žalibog za sada još u našem pravopisu vjerna izražaja.  
Samo za nevolju pomogoh si kod rječce *lje*, koju naš kodeks redovito  
piše *lie*, *lje* ili *lye*, tiem što sam je štampao *lie*, držeći da je tiem manje  
pogriješeno no da sam uzeo pisati *lje*. Za akademičko izdanje nijesu ta-  
ke stvari presitne« (47, IV)

Dakako, Jagiću nisu bili nepoznati jednoslovi iz Gajeve *Kratke osnove*, od kojih  
bi mu sve u uvodu iznesene teškoće riješila tri: *đ, l, n* (a u rezervi bio ostao četvrti:  
*ġ*). Za Akademijin rječnik (koji je počeo izlaziti godine 1880, tj. nakon Jagićeva od-  
laska iz Zagreba) preciznu je grafiju postigao Đuro Daničić, i to tako da je uveo  
»znakove *đ, ġ, l, n*« (88, 80), oslonivši se na Vitezovićeve rješenja (peto slovo, *з*,  
uvest će Budmani). No potrebu da se uz pomoć četiri jednoslova latinica učini pre-  
ciznom za lingvistička istraživanja prvi je izrekao Vatroslav Jagić, kojemu je Dani-  
čić bio suradnikom tek u IV. (i V) knjizi SPH.

Pokazani odnos prema latiničkoj grafiji svjedoči o Jagićevoj odmjerенosti. Sva-  
kodnevna praksa pisanja ne zahtijeva potpuno precizan grafijski sustav. U XIX.  
stoljeću već je bila provedena jedna (Gajeve) reforma tog pisma. Jagić je imao na  
umu da bi (nakon 1835) nova slovna preinaka poslije nepuna četiri decenija (oko  
1872) zacijelo propala. Stoga se i nije potrudio ponuditi svoju reformu latinice, ne-  
go se zadovoljio kritikom postojeće: ne bi li je dotjerao u detaljima. I bio je u pra-  
vu: od č e t i r i Daničićeva slova praksa je (i to s oklijevanjem) prihvatila samo  
j e d n o : *đ*.

Nije, dakle, nimalo čudno što je Jagić oštro i hitro reagirao na Maretićevu knji-  
gu *Istorija hrvatskoga pravopisa latinskijem slovima* (u »Archivu« 1890; 48,  
485–491). Učinio je to jer je Maretić iz grafijske dijakronije iskoristio samo one  
knjige koje nisu odavale nikakav reformni trud. Mimoišao je ne samo osoben gra-  
fijski pokušaj Đamanjićev nego i dva istaknuta reformatora (Budinića i Gaja), a  
trećega (Vitezovića) obradio na temelju knjige koja mu pravih težnji oko slova ne

pokazuje. Među sedam Maretićevih principa što ih mora zadovoljiti »savršena azbuka« Jagića je izazvao prvi: »Jedan glas neka se piše samo jednjem slovom« (74, V). Stoga se poučio iskustvom Ljudevita Gaja. Taj je godine 1830, u mladenačkom zanosu, grmio kako se ne samo jezično nego i na svoj način prilagođujući prvobitna slova zapadne civilizacije, moramo povesti za »izobraženijem i zvučnijem Slavencom, ne pako nam vu rodu meñe ali više strañskem narodom (kakovi sũ Taliani, Nemci ali ne-europejski Mağari«, 23, 6). Bivšemu Gaju nepouzdanim su svjedočima godine 1835. mogli biti: Rusi (pišući ćirilicom), Ćesi (nasljedujući Husa) i Poljaci (imajući digrame). Prihvatanje dvoslova u članku *Pravopisz* odaje vrenje kojem su podjednako pridonijeli svojom »bukvicom« fratri provincije Bosne Srebrenice i svojim »abecevicama« pisci u Slavoniji od Milunovića i Vilova do Ćevapovića. Ne spominjući mnoge kulturne evropske narode, Jagić se 1890. sjetio samo Poljaka te napisao:

»Da su naši djedovi u jednom od prijašnjih stoljeća imali isti smisao za književno jedinstvo, što su ga ljudima četrdesetih godina konačno ulile ideje našega vremena, pisali bismo mjesto č možda *cs* ili *ch* ili *cz*, a bilo bi preuzetno tvrditi, da književnost s takvom grafikom ne bi bila mogla isto tako napredovati kao što je napredovala sa č. Dovoljno je sjetiti se poljske književnosti usprkos znakovima *cz* ili *sz*!« (48, 487)

Pa je ovako zaključio svoje izlaganje:

Neka mi pisac<sup>28</sup> ne zamjeri radi ovih prigovora; oni nisu upereni protiv ličnosti, već samo protiv stvari. Ja sam samo otvoreno rekao, kako bi ovo djelo uz jednak gubitak vremena i uz jednak trud moglo biti mnogo bolje« (48, 491)

Možda je šteta što Tomo Maretić, nekim čudom, svoju *Istoriju hrvatskoga pravopisa latinskijem slovima* nije objavio stoljeće kasnije. Jagićeva oštra ocjena bila bi aktualna i godine 1990.

12. Iz podsjetnika o Jagiću saznajemo da je on 1904–1907. bio zaokupljen organizirajući rad na *Enciklopediji slavenske filologije*, a kao plod toga izlazi 1910. *Istorija slavjanskoj filologiji* (12, 65). S malo riječi spominje se jedan njegov rad iz godine 1910. (»U 31. broju 'Archiva' piše o Jurju Habdeliću ...«, 12, 67), iako je prvi prilog o tome piscu objavio već godine 1904. (49).

Prije toga o Habdeliću su pisali Kukuljević i Iveković (39, 56), ali je u književnu historiografiju XX. stoljeća kao jedno od njezinih općih mjesta ušla upravo Jagićeva lingvistička ocjena o Habdeliću. U dokaz tome dobro je navesti da Šurmin (godine 1898, tj. prije dviju Jagićevih rasprava [usp. 106, 130]) još ništa ne zna o onome što će Vodnik godine 1913. izraziti tvrdeći da u Habdelićevim proznim knjigama »ima više jezičnoga blaga tadašnjega kajkavskog narječja nego u njegovu rječniku« (114, 269). Istome izvoru (tj. Jagiću) pripada Kombolova ocjena da se Habdelić odlikuje »bogatim i jedrim jezikom« (67, 230) ili pak Švelčeva da piše »sočnom kajkavštinom« (107, 236). Georgijević je otvoreno priznao da na dvjema Jagićevim raspravama temelji cjelokupnu svoju ocjenu o starome kajkavskom piscu (29, 75), a iz istog izvora potječu i riječi Olge Šojat:

»Ali kad se Habdelićev stil pedantno ne 'raščinja', već se njegova djela čitaju 'na dušâk', bilo to *Zrcalo Marijansko* ili *Prvi oca našega Adama greh*, dobiva se sasvim drugačija slika. Poznato je da je kajkavski književni jezik raspolagao izvanrednim bogatstvom vokabulara, pa u tom pravcu neku oskudicu ne pokazuju ni Habdelićevi prethodnici a ni njegovi suvremenici. Ipak, po obilju izraza i po živosti stila Habdelić je sve nadmašio. Gotovo više nego sadržajem, on svoga čitatelja osvaja stilom. A taj je stil istodobno i bujan i osebujan« (105, 51)

Sve što je navedeno nalazi korijen u Jagićevoj ocjeni:

»Allein als Stilist that er das mit grosser Virtuosität, seine Sprache ist eine wahre Fundgrube für den kaj-Dialekt des XVII. Jahrh., der bekanntlich in Belostenec seinen vortrefflichen lexikographischen Vertreter fand« (49, 579)

Istini za volju treba reći da je ta ocjena o Habdeliću zapisana u početnom dijelu prve Jagićeve rasprave. Da je pak o tome predmetu ugledni istraživač sudio »na dušâk« — dokaz je njegovo priznanje kako je oba puta pisao u žurbi: za djelo *Pervi otca našega Adama greh* (tiskano godine 1674) kaže da »... ich erst vor wenigen Tagen ein Exemplar glücklich erlangte« (49, 578), a za *Zrcalo marijansko* (štampano godine 1662) također navodi: »Vor wenigen Tagen bekam ich... dieses seltene Büchlein« (50, 529). Nije suviše upozoriti da obje napomene iznosi na početnim stranicama svojih rasprava, tj. unaprijed upozorava čitatelja kako je predloške mogao pregledati tek površno.

Ali je važno uspostaviti vremenske odnose. Pišući o *Sireni* Petra Zrinskoga (1866), imao je Jagić za sobom samo jedan decenij javnoga znanstvenog rada; objavljujući prvi prilog o Habdeliću (1904), mogao se osloniti na svoje gotovo polustoljetne napore i plodove. Stoga se (u svaki od predložaka zagledavši »vor wenigen Tagen«) odvažio jezik Jurja Habdelića proglasiti književnim kajkavskim dijalektom te o njemu dati ovu opću karakteristiku:

a) to je uzorak kajkavskog dijalekta kakav se upotrebljavao u Zagrebu u XVII. stoljeću i odatle se širio na cjelokupnu kajkavsku književnost;

b) nije se na cijelome kajkavskom području govorio u onom obliku kako ga je zapisao Habdelić;

c) to je književni produkt — mješavina različitih dijalekata;

d) nastao je uzajamnim govornim djelovanjem inteligencije koja se u Zagrebu okupila iz više raznih sredina (v. 116, 304)

Što se, dakle, time prelomilo?

Nakon Stoosovih riječi iz godine 1835:

»Jeli anda vu nashih vuzkimi medyami ograjenih narechjah jedan ili dva piszczi zadovoljili, jeli mozt ovi chudochintzva chinili budu, da, shto drugdi jezero vuchenim nije moguče, opraviti pri nasz dva, tri dokuchili budu? Ako ne, anda ili narodnozt nasha naj prepadne, ili ju



naj jedan *Fuchek* y nyemu zpodobne magyarszkum ortografium popiszane knyge uzderse?» (100, 51)

do Jagićeva su prodora u godini 1904. kajkavštinom pisali (ako računamo cjelovite tekstove): neki ilirci svoje posljednje sastavke na tome književnojezičnom tipu; čudni usamljenik Ignac Kristijanović sav svoj opus; August Šenoa poneku pjesmu (96, 108 – 110); A. G. Matoš *Hrastovački nokturno* (96, 113). Nakon dviju Jagićevih rasprava uzbujać će kajkavska dijalektalna lirika i na scenu Hrvatskoga narodnog kazališta doći komedije Brezovačkoga, pa će i Petar Skok, lingvist, istaći (u povodu izvedbe *Diogeneša*) bogatstvo cjelokupne pretpreporodne kajkavske književnosti i potrebu da se ona znanstveno istraži (97). Nov odnos prema kajkavskome pisanom nasljeđu, od Jagića započet, dovest će godine 1936. do dvaju dobro poznatih i jednoga manje znanog događaja: tada izlaze Krležine *Balade Petrice Kerempuha* i Ivšićeva rasprava *Jezik Hrvata kajkavaca*, ali se (s malom vremenskom prednošću, 11. siječnja 1936) donosi odluka da se u Akademijin rječnik ubuduće »unosi više kajkavske građe, i to ne samo iz rječnika nego također iz najglavnijih djela (Vramec, Habledić, Pergošić i dr.)« (19, 8). Računajući na dotadašnju djelatnost pojedinih članova Leksikografskog odbora JAZU, koji je tu odluku donio, izlazi da se T. Maretić našao usamljen, a da su uz Ivšićev prijedlog bili D. Boranić, V. Dukat i F. Fancev.

Pokazalo se, dakle, da su dvije Jagićeve rasprave iz prvog decenija ovog stoljeća, iako zapravo stvorene »na dušak«, doista bile kapitalne.

Šteta je samo (mada je lako shvatljivo) da Vatroslav Jagić nije godine 1867. imao isti ugled kao na početku našega stoljeća. Da jest, vjerojatno ne bi do 1951. (tj. do kritičkog izdanja Brezovačkoga)<sup>29</sup> trebalo čekati da u *Stare pisce hrvatske* uđe neki kajkavski pisac, a po svoj bismo prilici već odavno imali kritičko izdanje Habledićevih djela. Vjerojatno bi i Akademijin rječnik od početka drugačije odabrao svoje izvore.

13. Odnos prema Hablediću pokazuje nam svu Jagićevu širinu. Iako je, shvaćajući glavni tok jezičnopovijesnog razvoja, narječje što mu nije bilo materinsko ne samo prihvatio kao književno nego i dao mnogih doprinosa proučavanju takva književnog jezika, ipak je trajno sačuvao ljubav prema blistavoj prošlosti »starinske reči kaj«. Izvorište tome možemo potražiti u podsjetniku na Jagića, i to u odlično odabranom citatu kojem je dan naslov »O svojoj religioznosti« (12, 17). Prizna je Jagić da je na njegove rane godine snažan odraz imala crkva, i to svojim općim načelima i – pogotovu – »lokalnim tradicijama«, koje su »mnogo značile i sačinjavale svu poeziju duševnog života«. Na prvi pogled nije jasno o čemu je zapravo riječ.

Opći dojam da je Kristijanović bio usamljen točan je ako se misli na pisanje i izdavanje kajkavskih knjiga. Ali su one (i nakon korjenite jezične promjene u »Danici« 1836) imale širok čitateljski i, pogotovu, slušateljski krug. Jedno od mnoštva dragocjenih mjesta u Vinceovoj knjizi jest ono koje upozorava da se kajkavski lekcionar vrlo dugo upotrebljavao u kajkavskim krajevima, a u Zagrebu do godine 1876. (112, 221 – 222). Jagić je, dakle, kajkavsku riječ na visokoj retoričkoj razini mogao slušati podjednako za varaždinskoga djetinjstva (do 1851) i za obaju boravaka u Zagrebu (1851 – 1856. i 1860 – 1871). Bio je to još jedan razlog da (godine 1904) jeziku koji je prije gotovo sedam desetljeća prestao biti književnim prizna ne

samo taj status nego i stilsku virtuoznost, koja nije od jučer. A učinio je to oslonivši se upravo na propovijednu prozu Jurja Habdelića.

Mnogim bitnim pomacima što ih je u slavenskoj filologiji učinio Vatroslav Jagić valja, dakle, pridodati i velike zasluge za nov pogled o drevnoj književnoj kajkavštini, kojoj nije bio »pilko«, nego prvi uskrisitelj.

14. Vatroslava Jagića možda ništa ne ocrtava toliko dobro koliko njegov odnos prema Tomi Maretiću. Iako šesnaest godina stariji od predana radnika na zajedničkom poslu, Jagić ga je poštovao: ponajprije zbog marljivosti. Ni kad je promovirao Maretićevu akribiju, nije mu imao što prigovoriti; ali se morao zgroziti nad Maretićevim riječima iz godine 1889:

»Možda bi gdjeokojemu čitatelju bilo milije, da je za ovu radnu upotrebljeno više pisaca nego 95, jer bi tako izišla slika potpunija. Ja ne bih rekao, da bi ova moja knjiga bila s tijem boja, što bi debља bila, jer u ovakijem poslovima nije nužna potpunost materijala, dosta je, da se skupi, što je karakteristično. Da ja budem mjesto 95 upotrebio 150 ili 200 pisaca, ne mislim, da bih našao osobito znatnijih stvari, kojijeh već nema u onijeh 95. Mogu bez straha tvrditi, da bi u glavnom ostalo pri pojedinijem pojavima isto razmjernje« (74, X)

Blag ili oštar (kako ureba), čuveni je slavist (poučen vlastitim nepoznavanjem kajkavskih izvora u svojim ranim fazama) shvatio da nije bio dobar ponajprije izbor vrela za Maretićevu *Istoriju*; to je i jasno rekao — uz tek nekoliko primjera. Ali je kritizirani nastavio po svojem, pa mu je na *Gramatiku* Jagić ponovo odgovorio:

»Prema shvaćanju pisca ove knjige, koja hoće da bude normalna gramatika, ograničuje se grada, iz koje je crpao, na dva imena: Vuk i Daničić« (52, 535; 12, 76)

Misleći da i dalje vrijedi stara izreka (»sapienti sat«), imao je Jagić na umu još godine 1890. moguću Maretićevu obranu: »možda mu čak moji zahtjevi izgledaju kao mušice konservativna naučenjaka, koji brzo stari« (48, 491). I nije se prevario. Pripremajući raspravu *Jezik slavonskijeh pisaca*, Maretić je ovako organizirao svoj rad:

»Upotrebio sam onoliko pisaca, koliko sam držao, da je za ovaj posao dosta« (75, 148)

Nakon toga čovjeku i znanstveniku Vatroslavu Jagiću postalo je jasno da nema više što reći.

## BILJEŠKE

<sup>1</sup> Taj referat (kao i neki drugi, osobito Bratulićev i Bogišićev) upućuje na to da je Jagić u početnoj fazi (koju Petar Skok zove »hrvatski period«; 98, 6) historijsko-genetičku metodu, naučenu u Beču, primijenio između ostaloga na dio domaće baštine (tj. na latiničke pisane spomenike).

<sup>2</sup> A to bi moglo kriti opasnost da se čistim anakronizmom proglase: Gundulićev *Osman*; stariji enciklopedijski rječnici (Della Bellin, Belostenčev, Jambrešićev, Stullijev); Kačićev *Razgovor ugodni naroda slovinskoga*; Jagićeva *Istorija slavjanskoj filologiji*; poneko Krležino djelo; itd.

<sup>3</sup> A još je Vitezović zabilježio: »V knjigah najveć glas ostaje / i pred oči svim se daje« (126, 485).

<sup>4</sup> A Vitezović je o svojem *Priručniku* rekao: »Maloća ove knjižice jest za lahkoću naredne nošnje; koja i u tesnoj taški ali žepu ne more veliko pačke činiti putujućim« (126, 476). A o *Kronici*: »Naslidovah većim delom Vramca popa, kojega, kako takoj drugih razumnih ljudih, kih pisma najдох, vlastovite reči popisah« (126, 433).

<sup>5</sup> Ta je biblioteka započeta godine 1978. knjigama 20 i 85. Dosad su objavljene još četiri: *Albert Haler* Zlatka Posavca, *Mihovil Kombol* Mirka Tomasovića, *Milan Rešetar* Marije Rite Leto, *August Musić* Ive Pranjkovića.

<sup>6</sup> Po jednoj koncepciji ne znamo iz koje godine potječe portret Antuna Barca (20, 4) ili Antuna Mažuranića (85, 4); prema drugoj koncepciji teško ćemo Jagića prepoznati među kolegama u Odesi (12, 40), ali ćemo mu iscrpnu bibliografiju naći u — Kombola (52, 593 – 630).

<sup>7</sup> Po četiri puta u svakoj od knjiga: 23; 81; 30; 71. — Usp.: Cimelium (5, 280); Cīmēlium (54, 106).

<sup>8</sup> Ako se odbiju ilustracije, tih je stranica bar za trećinu manje. — Damjanovićevu knjigu sažeo je katalog za izložbu (103).

<sup>9</sup> To se odnosi na godinu 1851. (12, 11); začudo, Haulik je — prema nekim izvorima — nadbiskupom postao tek godine 1852. ili 1853.

<sup>10</sup> Usp. u Belostenca (5, 851, s. v. Orphanotrophium), Jambrešića (54, 650, s. v. Orphānōt-rōphium) i Klaića (65, 896, s. v. **orfana**).

<sup>11</sup> U tome godištu »Danice« broj 32 završava stranicom 128, a u broju 33 prelazi se na str. [229] i 230; u broju 38 nakon str. 251 dolazi 253, pa su do kraja godišta lijeve stranice označene neparnim brojevima, a desne parnim (mjesto da je obrnuto); o tome usp. 72.

<sup>12</sup> Što bi se, na primjer, dogodilo da je »Zora dalmatinska« godine 1844. objavila nekrolog Appendinijevu vršnjaku Janku Draškoviću?

<sup>13</sup> Poslije se »s pijetetom sjećao svojeg nekadašnjeg profesora Vjekoslava Babukića, zaslu-ga za jezik Bogoslava Šuleka i Antuna Mažuranića« (66, 5 – 6).

<sup>14</sup> Pa »još u starosti sjećao se zagrebačkog izdanja Gundulićevih djela što ih je dobio za nagradu« (12, 12).

<sup>15</sup> Taj je naslov preuzet od Kombola (52, 595); pravi je naslov: *Adrianskoga mora Sirena iliti Obsida Sigetska. Hrvatski epos XVII. vieka* (42, 336).

<sup>16</sup> Godine 1866. Jagić piše: »Zrinskov epos« (42, 405).

<sup>17</sup> Od te sheme Akademijina serija *Stari pisci hrvatski* odstupit će odbacujući rječnik; usp. Kukuljevićeve riječi u SPH I: »Glede samoga izdanja Marulićevih pjesnih, kako su u toj knji-zi štampane, imam napokon primietiti, da je sav posao uredjenja ovoga djela, kao i opredje-ljenje pravopisa, na se uzeo odbor jugoslavenske akademije, iz toga obzira: da se u napredak svi naši stari pisci, koje će akademija izdavati, po jednom pravilu izdadu. Ja se tomu praved-nomu zahtjevu opirati nemogoh, te sam s toga i tumačenje manje razumljivih riečih, koje sam iz djelah Marulićevih izvadio bio, želeći jih na kraju knjige priobćiti, po želji odborovoj izostavio, a glede svega izdanja, uredjenja i biranja pravopisa odboru proste ruke ostavio« (70, LXXVII).

<sup>18</sup> Dakako, zbog dublete *kupe* || *Une* »bilo bi preuzetno tvrditi« da mladi Jagić ne poznaje pravopis: iako je bio član uredništva »Književnika«, ipak se pokoja slovna greška mogla do-goditi i u njegovu prilogu. — Jagićevu misao da je u *Sireni* Petra Zrinskoga »jezik mješovit i šarovit« možemo shvatiti u skladu s razinom dijalektologije u sedmom deceniju prošloga stoljeća. Dakako, stoljeće kasnije valjalo je u račun uzeti neke nove spoznaje, pogotovu onu o interdijalektu. To me je navelo da (godine 1968) objavim raspravu *Ozaljski jezično-književni krug* (115): Jagića ne osporavajući, nego na njemu nadograđujući. A o Belostenču nije se moglo kazati ništa bitno što već — mnogo prije — ne reče Vatroslav Jagić.

<sup>19</sup> Ako s pravom kažemo da je Jagić proučavati Križanića počeo »još u svojim mladim danima« (12, 68), a konačan je plod tome pružio tek godine 1917. (51), dobro je podsjetiti se na nekoliko stvari. Časopisu »Danica« nije bio nepoznat Bodjanski, pa se, u vezi sa Šafarikovom knjigom, kaže: »Trudom gospodina Bodjanskoga, mladoga jednoga u svih slavjanskih narječjih uvežbanoga učenoga muža spoznali smo mi Rusi ovo dĉlo prije nego svi ostali europski narodi« (31, 114). Štoviše, Stanko Vraz stavlja Bodjanskoga uz bok Šafariku, Kolláru i ostalima (121, 103). A Bodjanski je prvi objavio Križanićevo *Gramatično izkazanje* (usp. 68, 3). Stoga je Jagić mogao — prema Bodjanskome — već zarana upoznati tu knjigu. U njoj se pak tvrdi: »A Sĉrblĉani pĉk i Hervĉti tĉko sut izgubili svoju dĉdinsku besidu, da opriĉ domĉšnĉego dila, ni ob kakovomĉe inom dilu nemogut kĉjeje godnije pĉvisti sotvorit: i kako jest ob nĉih nĉtko napisĉl, Hervĉti, di, i Sĉrblĉani vsimi jezikmi govorĉt, a niĉesoĉe negovorĉt. Pĉrva bo u nĉih riĉ jest Rĉska, vtĉra Vugĉrska, trĉtja Nĉmĉĉska, ĉetvĉrta Tĉrska, pĉta Grĉĉska, ili Vĉlĉska, ili Arbanĉska. Sĉce tĉmo govorĉnje jest izkaĉeno, po primisi tĉdĉih riĉĉ: daliho po vsĉm tĉm smotrĉ na gramatiĉna prĉvila, nigdiĉe neĉujutse zavĉlĉi glĉsa tĉko prĉvilni, ni riĉĉĉ hĉĉ svoih hĉĉ tĉdĉih tĉko ĉistĉ izrikĉnje, ni obliĉje govorĉnja prĉdnĉemu i izvĉrnomu Rĉskomu jeziku tĉko podobno i vlastito: kĉko se ĉujet u Hervĉtov. Ali pak tĉ nĉ vezdi: nego liho vĉ jedinom mĉlom kĉtĉ zemĉli: okolo Kĉpi rikĉ, vo uĉjzdu Dubovĉi i Ozĉlĉi i Ribnika ostrĉgov. Onĉmo bo vĉ vrime Tĉrskih posljednih progĉnov, i pri vzĉtju Hervĉtskije stolĉici Bĉhĉĉ grĉda (: medĉu prestermi gĉri, i vĉ tĉĉko prehĉdna mĉsta :) sohranilo se jest Hervĉtsko i Sĉrbsko bolsĉrstvo. I kuliko jest joĉ doseli ostĉlo stĉrĉgo zaĉĉlnĉgo i ĉistĉgo izrikĉnja, tĉmo se jest obritĉlo, za moĉjĉgo dĉtĉnstva« (68, 49; navodeĉi, odustao sam od kurzivnoga j [nap. J. V.]). Dakako, Križaniĉ je mislio na svoj zaviĉaj, koji se u XVII. stoljeĉu nalazio u Hrvatskoj krajini. Na to se oslonivĉi, Moguĉ je naĉinio analizu Križaniĉeva jezika, izmedu ostalog akcentoloĉku (86, 67 – 68).

<sup>20</sup> O Jagiĉevu udjelu u tom poslu usp. 6. — Jagiĉeve pripreme za pokretanje *Starih pisaca hrvatskih* vidi Damjanoviĉ ovako: »1868. Jagić prvi put odlazi na more; brodom od Trsta do Dubrovnika u druĉstvu s Đ. Daniĉićem. U Dubrovniku prikuplja građu za izdanja Menĉetiĉevih, Drĉiĉevih i Vetranoviĉevih dĉela« (12, 27). Ako se stvari promotre malo opĉirnije, onda izlazi: Nikakav rukopis Menĉetiĉevih pjesama nije postojao u Dubrovniku. Naprotiv, jedan se nalazio u Zagrebu (46, IX), drugi (najvaĉniji: *Ranjinin zbornik*) u Zadru. A Jagić je već godine 1864. (u raspravi *Iz prošlosti hrvatskoga jezika*) napisao: »Imajuĉi mi ovdje najveĉma sudbinu hrvatskoga je z i k a pred oĉima, ĉudom nam se je ĉuditi, Źto opet poznati, već opisani zvuci starodavnoga govora, da ukratko reknem, ĉ a k a v s k o g a narjeĉja, dopiru do naših uĉiju. Jezik najme pjesama Menĉetiĉevih bud Drĉiĉevih pun je starina, kako sam jih gori nabrojio, n.p. v a z m i me za slugu, prisvitlo sunaĉe; ukaza tuj kripas ku ne bih u s p i s a l ; od k i h zlat stril m a n i sve srce izrani, ĉ a gdi tko uĉiva; v a ovom ĉ l o v i k u , itd. Ja se ne mogu nikako domisliti pametnu razlogu, zaĉto ne bih ĉvrsto vjerovao, da se u to doba upravo ovako ne samo pisalo, već i govorilo u Dubrovniku; a ĉim to stoji, nalazim, da je uza svu razliku drĉavnu ĉvrsti vez potpuna jedinstva narodnoslovnoga spajao Dubrovnik s ostalom h r v a t s k o m Dalmacijom...« (41, 41). To nije nagovijeĉtalo kasnija domiĉljanja Milana Reĉetara, već je utiralo put van den Berkovoj tezi.

<sup>21</sup> Joĉ prije toga u Hektoroviĉevo *Ribanje i ribarsko prigovaranje* uveo je *ar* (ali ne i *ĉr*, nego *cr*) Ramiro Bujas (34).

<sup>22</sup> Pri razmatranjima poput Jembrihova (55) i taj bi kratki tekst bilo korisno uzeti u obzir. — Iz rasprave o *Sireni* (1866) vidjelo bi se da Jagić u jedan dijasistem svrstava narjeĉja Źtokavsko, ĉakavsko i kajkavsko (42, 381). U iskazu »onkraj kupe ili Une medĉu ĉistim narodom hrvatskim« (42, 381) dobro bi bilo potražiti odjek Jurja Križaniĉa (usp. bilj. 19). Znaĉajno je ovo Jagiĉevo mjesto: »n e v a r e n znaĉi u hrv. kajkavaca, kao i u drugih slovenaca: pogibe-ljan« (42, 404).

<sup>23</sup> To se priznaje i danas (uz upozorenje da takve konstatacije ne smiju biti »literarne«); usp. 84, 65 – 66.

<sup>24</sup> Usp. u Maretiĉa (74, 110) i Matića (80, 15).

<sup>25</sup> Nije suviĉšno dodati da se za taj fonem »u starijih pisaca nalazi 18 znakova« (74, 349). — Jagić se osvrnuo na Kostrenĉiĉevo izdanje Frankopana (44) i transkripciji (koja razlikuje ĉ – ĉ) niĉta nije prigovorio. Stoga smo za Jagićem — ne s punim pravom — poĉli Jeĉiĉ i ja (17, 12; 126), a usprotivila se Olga Źojat (40, 19 – 36). Tako izlazi da su na jedan naĉin govorili Petar Zrinski i Fran Krsto Frankopan, a na drugi njima toliko bliza Ana Katarina Frankopan-Zrinska. Ali mi je ugodno priznati da — izdajuĉi tekstove Zrinskoga i Frankopana — nisam u svemu bio u pravu.

<sup>26</sup> U posve kratkom tekstu (27), koji je iziĉao nekoliko tjedana kasnije, »rogato e« joĉ ne

prikriva dovoljno Gajevu kajkavsku ekavštinu, ali je pisanje č i ć posve korektno.

<sup>27</sup> Ipak, već u raspravi o *Sireni* (42, 385) mora se, radi preciznosti, pomoći slovima ćirilčkim: »dakle prema starobugarskomu t i j e, d i j e, l i j e, n i j e ostaje u Petra Zrinskoga još uvijek t j e (т j e), d j e (д j e), l j e (л j e), n j e (н j e), gdje se u izgovoru oba glasa razgovietno čuju«. I dalje: »Mjesto d j (h) čita se u *Sireni j*, kao što je pravilo narječja čakavskoga.«

<sup>28</sup> Tj. Tomo Maretić; nap. J. V.

<sup>29</sup> *Djela Tituša Brezovačkoga* (18).

<sup>30</sup> Dobro je u obzir uzeti Jagićevo sjećanje: »... moj deda, imao je čitavu malu biblioteku kajkavske literature, koju je svu pročitala i moja majka. Pamtim još kako je svake godine oko božića moj deda meni uručio cvanciku da mu donesem 'Daniczu Zagrebečku' koju je u Zagrebu izdavao posljednji kajkavski pisac Ignac Kristianović« (12, 15 i 17). I Jagićeva je majka kod varaždinskih uršulinki naučila »čitanje i pisanje na kajkavskom narečju« (12, 17). — Čudno je da se u *Opširnosti bez površnosti* svim Jagićevim sjećanjima što su objavljena na tri stranice (12, 15, 17–18) kao izvor navodi »('Narodne novine', 1857)«. Ne znamo je li Jagić doista već u prvoj godini svojega javnog rada miješao ekavizme s jekavizmima (*smem, vredni || bieli sviet*) i nove genitive sa starima (*knjiga, opatica || odlomkah, crtica*).

<sup>31</sup> Kratice: AsPh — Archiv für slavische Philologie; CC — Cymelia croatica, izdanja MSC SR Hrvatske, Biblioteka pretisaka; DHSD — »Danica Horvatska, Slavonska i Dalmatinska« (odnosno isti naslov starom grafijom); DI — »Danica ilirska«; HDZ — »Hrvatski dijalektološki zbornik«; IFF — Institut za filologiju i folkloristiku; JAZU — Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti; MH — Matica hrvatska; MSC — Međunarodni slavistički centar; PSHK — Pet stoljeća hrvatske književnosti; RZSF — »Radovi Zavoda za slavensku filologiju«; SKA — Srpska kraljevska akademija; SL — »Suvremena lingvistika«; SNL — Sveučilišna naklada Liber; SPH — Stari pisci hrvatski; ŠK — Školska knjiga; ŠN — »Školske novine«; ZZK — Zavod za znanost o književnosti.

<sup>32</sup> O ovoj temi ne bih se odvažio pisati da ne postoji pretisak »Danice« što ga je u Zagrebu 1970–1972. u pet svezaka izdao Liber (urednik reprint izdanja prof. dr. Ivo Frangeš, tehnički urednik Mladen Kuzmanović). Posao su mi mnogo olakšala kazala (na kraju 5. knjige), koja je izradio Antun Djamić (15; 16). Svim suradnicima na tome pretisku dužan sam stoga srdačno zahvaliti.

## LITERATURA <sup>31</sup>

1. \*\*\*, *Appendini*, DHSD, tečaj I, br. 4, 31. Proszincza 1835, str. 15.<sup>32</sup>
2. Bogoboj T. Atanacković, *Književne vesti*, DHSD, tečaj XI, br. 17, 26. Travnja 1835, str. 68.
3. Vjekoslav Babukić, *Ljubitelji slavjanskoga jezika kod inostranih narodah*, DI, tečaj V, br. 1–2, 5–12. Sčnja 1839, str. 2–3, 6–8.
4. Antun Barac, *Hrvatska književnost od Preporoda do stvaranja Jugoslavije*, knj. I, Književnost ilirizma, JAZU, Zagreb 1954.
5. Ivan Belostenec, *Gazophylacium, seu latino-illyricorum onomatum aerarium*, Zagreb 1740. (pretisak: Liber — Mladost, Zagreb 1972).
6. Rafo Bogišić, *Vatroslav Jagić kao priređivač u seriji »Stari pisci hrvatski«*, u knjizi pod br. 53, str. 77–91.
7. Dr. D. Boranić, *Pravopis hrvatskoga ili srpskoga jezika*, deseto izdanje, ŠK, Zagreb 1951.
8. Maja Bošković-Stulli, *Jagić o usmenim pripovijetkama*, u knjizi pod br. 53, str. 191–203.
9. Josip Bratulić, *Jagićeve zagrebačke godine*, u knjizi pod br. 53, str. 41–48.
10. Ignjat Alojzije Brlić — Vjekoslav Babukić, *Listi dvih slavonskih domorodcev o pravopisu ilirskom*, DHSD, tečaj I, br. 31–32, 15 [=8] — 15. Kolovoza 1835, str. 121–124, 125–128.
11. Tvrtko Čubelić, *Doprinos Vatroslava Jagića znanosti o usmenoj narodnoj književnosti*, u knjizi pod br. 53, str. 205–215.
12. Stjepan Damjanović, *Opširnost bez površnosti*, Podsjetnik na život i djelo Vatroslava Jagića, MSC SR Hrvatske, Biblioteka ličnosti / povodi, knj. 1, Zagreb 1988.
13. Stjepan Damjanović, *Jagićevi putokazi* (Uz 150. obljetnicu rođenja velikog slavista), SL, br. 27–28, Zagreb 1988–89, str. 11–13.

14. Stjepan Damjanović, *Filigrani Josipa Vončine*, »Republika«, god. XLV, br. 1–2, Zagreb, siječanj – veljača 1989, str. 280–285.
15. (Antun Djamić), *Kazalo po autorima*, pretisak »Danice« (v. bilj. 32), sv. 5, dodatak, str. 47–88.
16. (Antun Djamić), *Kazalo imena*, pretisak »Danice« (v. bilj. 32), sv. 5, dodatak, str. 89–134.
17. *Djela Frana Krste Frankopana*, priredio dr Slavko Ježić, Posebna izdanja, knj. CVIII, Filozofski i filološki spisi, knj. 27, SKA, Beograd 1936.
18. *Djela Tituša Brezovačkoga*, priredio Milan Ratković, SPH, knj. 29, JAZU, Zagreb 1951.
19. Božidar Finka, *O Rječniku hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika*, u knjizi: *Rječnik hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika*, knjiga prva, sv. 1, A – CENINA, urednik Božidar Finka, obradivači Vida Barac-Grum, Ivan Kalinski, Zora Reizer, Antun Šojat, Vesna Zečević, JAZU i Zavod za jezik IFF, Zagreb 1984, str. 7–10.
20. Ivo Frangeš, *Antun Barac*, Kritički protreti hrvatskih slavista, ZZK – SNL, Zagreb 1978.
21. Ivo Frangeš, *Završna riječ*, u knjizi pod br. 53, str. 315–321.
22. Marin Franičević, *Povijest hrvatske renesanse književnosti*, ŠK, Zagreb 1983.
23. Ljudevit Gaj, *Kratka osnova horvatsko-slavenskoga pravopisaña, poleg mudro ľubneh, narodneh i prigospodarneh teme ľov i zrokov*, Budim 1830. (pretisak: CC, sv. 1, Zagreb 1983).
24. Ljudevit Gaj, *Pravopisz*, DHSD, tečaj I, br. 10–12, 14–28. Szushcza 1835, str. 38–40, 41–43, 46–48.
25. (Ljudevit) G(aj), *Nima domorodstva prez ľubavi materinzkog' jezika*, DHSD, tečaj I, br. 17–21, 2–30. Szvibnya 1835, str. 65–67, 70–71, 73–74, 77–78, 81–83.
26. Ljudevit Gaj, *Oglas*, DHSD, tečaj I, br. 22, 6. Lipnya 1835, str. 87–88.
27. (Ljudevit) G(aj), *Ovce i vuci*, DHSD, tečaj I, br. 32, 15. Kolovoza 1835, str. 128.
28. Velimir Gaj, *Uvod*, u knjizi pod br. 111, str. V–LXI.
29. Krešimir Georgijević, *Hrvatska književnost od XVI do XVIII stoljeća u sjevernoj Hrvatskoj i Bosni*, MH, Zagreb 1969.
30. *Glagoljska i ćiriljska tabla za dicu*, Tübingen 1561. (pretisak: CC, sv. 3, Zagreb 1986).
31. \*\*\*, *Glasi učenih Rusah verhu Šafarikova dĕla »Starožitnosti Slovanske«*, DI, tečaj IV, br. 29 i 32, 21. Serpnja i 11. Kolovoza 1838, str. 113–114, 128.
32. László Hadrovics, *Ungarische Elemente im Serbokroatischen*, Akademiai kiadó, Budapest 1985.
33. Josip Hamm, *Marulić i »Judita«*, »Slovo« 11–12, Zagreb 1962, str. 148–166.
34. Petar Hektorović, *Ribanje i ribarsko prigovaranje*, priredio Ramiro Bujas, Jadranski institut JAZU, Zagreb 1951.
35. Dr. Eduard Hercigonja, Paleoslavistika, glagoljica i književna medievistika, *Trajno poticanje djela*, ŠN, god. XXXIX, br. 38–39, Zagreb, 22. studenoga 1988, str. 15.
36. Mate Hraste, *Črtice o Marulićevoj čakavštini*, u knjizi: *Zbornik u proslavu petstogodišnjice rođenja Marka Marulića 1450–1950*, Djela JAZU, knj. 39, Zagreb 1950, str. 243–277.
37. Mate Hraste, *Bibliografija radova iz dijalektologije, antroponimije, toponimije i hidronimije na području hrvatskoga ili srpskoga jezika*, HDZ, knj. 1, JAZU, Zagreb 1956, str. 387–479.
38. *Hrvatska književnost srednjega vijeka*, PSHK, knj. 1, priredio: Vjekoslav Štefanić i suradnici: Biserka Grabar, Anica Nazor, Marija Pantelić, MH – Zora, Zagreb 1969.
39. *Hrvatski kajkavski pisci*, I, Druga polovina 16. stoljeća, PSHK, knj. 15/I, priredila: Olga Šojat, MH – Zora, Zagreb 1977.
40. *Hrvatski kajkavski pisci*, II, 17. stoljeće, PSHK, knj. 15/II, priredila: Olga Šojat, MH – Zora, Zagreb 1977.
41. Vatroslav Jagić, *Iz prošlosti hrvatskoga jezika*, u knjizi pod br. 52, str. 19–98.
42. V. Jagić, *Adrianskoga mora Sirena iliti Obsida Sigetska. Hrvatski epos XVII. vieka*, »Književnik« III, Zagreb 1866, str. 336–407.
43. Vatroslav Jagić, *Trubaduri i najstariji hrvatski lirici*, »Rad JAZU«, knj. 9, Zagreb 1869, str. 202–233.
44. Vatroslav Jagić, *Frankopanov »Vrtić«*, u knjizi pod br. 52, str. 99–102.
45. V. Jagić, *Predgovor*, u knjizi pod br. 89, str. 1–12.
46. V. Jagić, *Uvod*, u knjizi pod br. 92, str. I–XVI.
47. V. Jagić, *Predgovor*, u knjizi pod br. 90, str. I–IV.
48. Vatroslav Jagić, *Istorija hrvatskoga pravopisa latinskim slovima*. Napisao dr. T. Maretić. U Zagrebu 1889, u knjizi pod br. 52, str. 485–491.

49. Vatroslav Jagić, *Ein Prediger aus dem Ende des XVII. Jahrh. in Agram*, AsPh, Bd. 26, Berlin 1904, str. 578 – 597.
50. Vatroslav Jagić, *Nochmals Juraj Habdelić und seine literar. Tätigkeit im XVII. Jahrhundert*, AsPh, Bd. 31, Berlin 1910, str. 529 – 553.
51. Vatroslav Jagić, *Život i rad Jurja Križanića*, O tristogodišnjici njegova rođenja, *Djela JAZU*, knj. 28, Zagreb 1917.
52. Vatroslav Jagić, *Izabrani kraći spisi*, uredio i članke sa stranih jezika preveo Mihovil Kombol, MH, Zagreb 1948.
53. *Jagićev zbornik, ZZK* – Istituto Universitario Orientale, uredili: Ivo Frangeš, Aleksandar Flaker, Riccardo Picchio, Nullo Minissi, Zagreb 1986.
54. Andrija Jambrešić, *Lexicon latinum interpretatione illyrica, germanica, et hungarica locuples*, Zagreb 1742.
55. Alojz Jembrih, *Vatroslav Jagić i starija kajkavska književnost kao oslonac u pogledima na kajkavštinu*, u knjizi pod br. 53, str. 59 – 75.
56. Ljudevit Jonke, *Književni jezik u teoriji i praksi*, drugo, prošireno izdanje, Znanje, Zagreb 1965.
57. Ljudevit Jonke, *Osnovni problemi hrvatskoga književnog jezika u 19. stoljeću*, u knjizi pod br. 56, str. 9 – 25.
58. Ljudevit Jonke, *Samoglasno r u književnom jeziku 19. stoljeća*, u knjizi pod br. 56, str. 81 – 105.
- 58a. Dunja Jutronić-Tihomirović, prikaz u časopisu »SOL«, god. 3, sv. 1, Zagreb 1988, str. 105 – 108.
59. Radoslav Katičić, *Lingvistički argumenti u Jagićevoj polemici s Veberom*, u knjizi pod br. 53, str. 93 – 126.
60. Radoslav Katičić, *Dalek put Vatroslava Jagića*, »Forum«, god. XXVII, knj. LVI, br. 10 – 11, Zagreb, listopad – studeni 1988, str. 419 – 429.
61. Dr. Radoslav Katičić, *Život i rad, Gigant evropske kulture i znanosti*, ŠN, god. XXXIX, br. 38 – 39, Zagreb, 22. studenoga 1988, str. 14 – 15.
62. Antun Kaznačić, *Na grob p. o. Franje Appendinija, poglavara reda učilištah pobožnih, preminuvšega dana 29. Sječnja t. l.*, DI, tečaj III, br. 47, 18. Studena 1837, str. 189.
63. Dr. I. A. Kaznačić, *Mavro Vetrančić. (r. 1482 + 1576)*, u knjizi pod br. 91, str. I – IV.
64. Josip Kekez, *Vatroslav Jagić i poezija na narodnu*, u knjizi pod br. 53, str. 217 – 223.
65. Bratoljub Klaić, *Veliki rječnik stranih riječi, izraza i kratica*, Zora, Zagreb 1966.
66. M(ihovil) K(ombol), *Vatroslav Jagić*, u knjizi pod br. 52, str. 5 – 16.
67. Mihovil Kombol, *Povijest hrvatske književnosti do narodnog preporoda*, II izdanje, MH, Zagreb 1961.
68. Juraj Križanić, *Gramatično izkazanje ob ruskom jeziku*, priredio i uvodnu raspravu napisao Josip Hamm, Juraj Križanić, Sabrana djela, knj. 2, JAZU, Zagreb 1984.
69. Miroslav Krleža, *Balade Petrice Kerempuha*, Akademski založba, Ljubljana 1936.
70. Ivan Kukuljević Sakcinski, *Marko Marulić i njegova doba*, u knjizi pod br. 89, str. I – LXXXVII.
71. Fran Kurelac, *Slova nad grobom Ljudevita Gaja izgovorena Franom Kurelcem*, Zagreb 1872. (pretisak: CC, sv. 4, Zagreb 1989).
72. Mladen Kuzmanović, *Uz godišta 1835 – 1837*, dodatak pretisku »Danice«, sv. 1.
73. Radoslav Lopašić (sakupio i uredio), *Spomenici Hrvatske krajine*, knj. III, Od godine 1693 do 1780 i u dodatku od g. 1531 do 1730, »Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium«, volumen vicesimum, Zagreb 1889.
74. Dr. T. Maretić, *Istorija hrvatskoga pravopisa latinskijem slovima, Djela JAZU*, knj. IX, Zagreb 1889.
75. Dr. T. Maretić, *Jezik slavonskih pisaca*, Prilog istoričkoj gramatici hrvatskoj ili srpskoj, »Rad JAZU«, knj. 180, Zagreb 1910, str. 146 – 233.
76. Prof. dr. T. Maretić, *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, treće, nepromijenjeno izdanje, za štampu priredili Mate Hraste i Pavle Rogić, MH, Zagreb 1963.
77. Marko Marulić, *Judita*, Venecija 1521. (pretisak: JAZU, Zagreb 1950).
78. Marko Marulić, *Judita*, predgovor napisao Mihovil Kombol, tekst *Judite* i tumač Marcele Kušara revidirao Vjekoslav Štefanić, Zora, Zagreb 1950.
79. Marko Marulić, *Judita* – *Pjesme*, priredio dr. Marin Franičević, drugo izdanje, ŠK, Zagreb 1976.
80. Tomo Matić, predgovor knjizi pod br. 125, str. 5 – 18.
81. Antun Mihanović, *Rech Domovini od Ha[znovitozi Pi]žanya vu Domorodnom jeziku*,



- Beč 1815. (pretisak: CC, sv. 2, Zagreb 1985; u knjizi je još i Mihanovićev tekst *Znanostih y Narodnoga Jezika Priateljom*).
82. Dr. Fr. Vl. Miklošić, *Ani P.... iz Petrograda*, DI, tečaj VI, br. 30, 25. Serpnja 1840, str. 117.
  83. Dr. Fr. Vl. Miklošić, *Slavuj*, DI, tečaj VI, br. 42, 17. Listopada 1840, str. 165.
  84. Milan Moguš, *Čakavsko narječje*, Fonologija, ŠK, Zagreb 1977.
  85. Milan Moguš, *Antun Mažuranić*, Kritički portreti hrvatskih slavista, ZZK — SNL, Zagreb 1978.
  86. Milan Moguš, *Križanićeva hrvatska gramatika*, RZSF, sv. 19, Zagreb 1984.
  87. Milan Moguš — Željko Bujas, *Kompjutorska konkordancija Marulićevih djela*, Kompjutorske obrade hrvatskih književnih tekstova, knj. 2, Zavod za lingvistiku Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 1980.
  88. Milan Moguš i Josip Vončina, *Latinica u Hrvata*, RZSF, sv. 11, Zagreb 1969, str. 61–81.
  89. Pjesme Marka Marulića, skupio Ivan Kukuljević Sakcinski, SPH, knj. I, JAZU, Zagreb 1869.
  90. *Pjesme Mavra Vetranica Čavčića*, dio I, skupili Dr. V. Jagić i Dr. I. A. Kaznačić, SPH, knj. III, JAZU, Zagreb 1871.
  91. *Pjesme Mavra Vetranica Čavčića*, dio II, skupili Dr. V. Jagić, Dr. I. A. Kaznačić i Dr. Gj. Daničić, SPH, knj. IV, JAZU, Zagreb 1872.
  92. *Pjesme Šiška Menčetića Vlahovića i Gjore Držića*, skupio Vatroslav Jagić, SPH, knj. II, JAZU, Zagreb 1870.
  93. *Pjesme Šiška Menčetića i Gore Držića, i ostale pjesme Račinina zbornika*, drugo, sasvim preuđeseno izdanje, priredio Milan Rešetar, SPH, knj. II, JAZU, Zagreb 1937.
  94. *Popis izdanja Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti 1867–1985*, prvi svezak, JAZU, Zagreb 1986.
  95. \* \* \* *Popravak*, DHSD, tečaj I, br. 7, 21. Szechna 1835, str. 28.
  96. Dr. Joža Skok (priredio), *Ogenj reči*, Antologija hrvatskoga kajkavskoga pjesništva, »Kaj«, god. XIX, br. IV–VI, Zagreb 1986.
  97. P. Skok, *Diogeneš*, »Jugoslavenska njiva«, god. IX, knj. II, br. 11, 1. decembra 1925, str. 343–348.
  98. Petar Skok, *Jagić u Hrvatskoj*, »Rad JAZU«, knj. 278, Zagreb 1949, str. 5–76.
  99. \* \* \* *Staroslavensko knjižestvo*, DHSD, tečaj XIII, br. 11, 13. Ožujka 1847, str. 42–43.
  100. Pavao Stooš, *Bratinzka rečh gledch na osznovu ztarinzkoga horvatzkoga pravopisza*, DHSD, tečaj I, br. 13, 4. Travnja 1835, str. 49–52.
  101. Miroslav Sichel, *Pregled novije hrvatske književnosti*, MH, Zagreb 1966.
  102. Prof. dr. Miroslav Sichel (priredio), *Riznica ilirska 1835–1985*, Cankarjeva založba — Nakladni zavod MH, Zagreb–Ljubljana 1985.
  103. Ljerka Šimunić, *Vatroslav Jagić*, uz 150. obljetnicu rođenja, katalog, Varaždin 1988.
  104. Olga Šojat, *Nikola Krajačević (1582–1653)*, u knjizi pod br. 39, str. 291–303.
  105. Olga Šojat, *Juraj Hrabdelić (1609–1678)*, u knjizi pod br. 40, str. 41–58.
  106. Dr. Đuro Šurmin, *Povijest književnosti hrvatske i srpske*, Zagreb 1898.
  107. Franjo Švelec, *Hrvatska književnost sedamnaestog stoljeća*, u knjizi: Marin Franičević — Franjo Švelec — Rafo Bogišić, *Od renesanse do prosvjetiteljstva, Povijest hrvatske književnosti u sedam knjiga*, knj. 3, Liber–Mladost, Zagreb 1974, str. 175–292.
  108. Franjo Švelec, *Vatroslav Jagić o problematici hrvatske renesansne književnosti*, u knjizi pod br. 53, str. 49–57.
  109. Stjepko Težak, *Dijalekatska osnovica u jeziku Frana Krste Frankopana*, »Filologija«, sv. 8, JAZU, Razred za filologiju, Zagreb 1978, str. 341–353.
  110. Stjepko Težak, *Ozalski govor*, HDZ, knj. 5, JAZU, Razred za filologiju, Zagreb 1981, str. 203–428.
  111. *Vazetje Sigeta grada* složeno po Barni Karnarutiću Zadraninu, uvod i tumač napisao Velimir Gaj, izdanje dra. Ljudevita Gaja, Zagreb 1866.
  112. Zlatko Vince, *Putovima hrvatskoga književnog jezika*, Lingvističko-kulturnopovijesni prikaz filoloških škola i njihovih izvora, SNL, Zagreb 1978.
  113. Zlatko Vince, *Jagić u povijesti hrvatskoga jezičnog standarda*, u knjizi pod br. 53, str. 158–180.
  114. Branko Vodnik, *Povijest hrvatske književnosti*, knj. I, Od humanizma do potkraj XVIII. stoljeća, s uvodom V. Jagića o hrvatskoj glagolskoj književnosti, izdanje Matice dalmatinske, MH, Zagreb 1913.
  115. Josip Vončina, *Ozalski jezično-književni krug*, RZSF, sv. 10, Zagreb 1968, str. 195–205



- (takoder u knjizi: *Jezičnopovijesne rasprave*, SNL, Zagreb 1979, str. 197–212).
116. Josip Vončina, *Stilska virtuoznost Jurja Habdelića*, HDZ, knj. 6, JAZU, Razred za filologiju, Zagreb 1982, str. 303–313.
117. Josip Vončina, *Nejasna mjesta u Karnarutićevu Vazetju Sigeta grada*, »Umjetnost riječi«, god. XXX, br. 1, Zagreb, siječanj – ožujak 1986, str. 63–88.
118. Dr. Josip Vončina, Hrvatska jezično-književna dijakronija, *Reafirmacija baštine*, SN, god. XXXIX, br. 38–39, Zagreb, 22. studenoga 1988, str. 14.
119. Josip Vončina, *O normi hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika*, SL, br. 27–28, Zagreb 1988–89, str. 65–70.
120. Faust Vrančić, *Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum, Latinae, Italicae, Germanicae, Dalmat[i]c[ae], & Ungaricae*, Venecija 1595. (pretisak: *Rječnik pet najuglednijih evropskih jezika, latinskog, talijanskog, njemačkog, hrvatskog i mađarskog*, Liber, Zagreb 1971).
121. Stanko Vraz, *Književni oglas*, DI, tečaj V, br. 26, 29. Lipnja 1839, str. 103–104.
122. Divna Zečević, *Vatroslav Jagić i August Šenoa o našoj književnosti*, u knjizi pod br. 53, str. 269–276.
123. Petar Zrinski, *Adrianszkoga mora syrena*, Venecija 1660.
124. Grof Zrinski Petar, posveta *Adrijanskoga mora sirene*, DI, tečaj II, br. 3, 16. Januara 1836, str. 11–12.
125. Petar Zrinski, *Adrijanskog mora sirena*, priredio Tomo Matić, SPH, knj. 32, JAZU, Zagreb 1957.
126. Zrinski, Frankopan, Vitezović, *Izabrana djela*, PSHK, knj. 17, priredio: Josip Vončina, MH – Zora, Zagreb 1976.

Primljeno:  
1990–01–14

